

SVIESA

1

SAUSIS-VASARIS-KOVAS, 1948

No. 1

Lietuvos šūkis: "Per darbą į laimę."

“ŠVIESA”

(The Light)

Political, Scientific and Literary Quarterly Magazine, issued by American Lithuanian Workers Literary Society, 46 Ten Eyck St., Brooklyn 6, N. Y.

Editorial Board: R. Mizara, A. Bimba, V. Tauras.

Managing Editor—Anthony Bimba.

Subscription Rates: \$1.00 a year; single copy 25c.

Entered as second class matter September 21, 1934, at the Post Office at Brooklyn, New York, under the Act of March 3, 1879.

TURINYS

Kodėl Mus Palikai. Eilėraštis. Alb. Žukauskas	3
Pirmosios Lietuviškos Knygos Išleidimas. Prof. K. Korsakas	4
Kodėl Naujoji Santvarka Turi Laimėti? D. M. Solomskas	8
Sodžiaus Vakaras Lietuvoje. Eilėraštis. Vl. Mozūriūnas	10
Zymusis Skulptorius Vincas Grybas. L. Vaineikytė	11
Mūsų Žemė. Eilėraštis. Teofilis Tilvytis	13
Teatras Dolerio Vergijoje	14
Kalnų varpeliai. Eilėraštis. A. Churginas	16
Mėnuo Žvitrus. Eilėraštis. Jonas Kaškaitis	16
Muziejaus Aikštė. J. Jurginis	17
Linksma Daina. Eilėraštis. Jonas Kaškaitis	20
Rašytoja Marija Lastauskienė. Ant. Vengris	21
Mūsų Knygos ir Jų Mylėtojai. Dr. J. Baltrušaitienė	23
Baudžiauninkės Duktė. Eilėraštis. V. Valsiūnienė	25
A. Vienuolio Kūrybinis Kelias. Kostas Korsakas	28
Herojų Žemėje. Eilėraštis. A. Churginas	32
Ne Pūgos Šėlo. Eilėraštis. V. Valsiūnienė	32
Butkų Juzė. Eilėraštis. Jonas Šimkus	33
Švyturys. Eilėraštis. Teofilis Tilvytis	33
Mokslinė Knyga Tarybų Lietuvoje. D. Kazakevičius	34
Visa Lietuva. Eilėraštis. V. Mykolaitis-Putinas	35
Pirmoji Amerikos Lietuvių Knyga. Dr. A. Petrika	36

ŠVIESA

The Light

Prenumeratos kaina: metams \$1.00
Pavienis numeris 25c.

Politikos, Mokslo, Meno ir Literatūros
Trimbėnėsnis žurnalas

Leidžia Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugija, 46 Ten Eyck Street, Brooklyn 6, N. Y.

Redakcinė komisija: R. Mizara, A. Bimba, V. Tauras. Atsakomybės redaktorius: A. Bimba.

No. 1

Sausis-Vasaris-Kovas (January-February-March), 1948

Metai XV

KODĖL MUS PALIKAI

(Prie Petro Cvirkos karsto.)

Trumpai tu, brangusis, pas mus gyvenai,
Tau mirus, gegužis aptemo šviesus.
Ir apgaubė džiaugsmą nelaimės sparnai,
Ir sielvartas prisilėgė didis visus.
Tave juk mylėjo seni ir vaikai,
Kodėl tu mus, drauge, taip greit palikai?

Ir bernas per amžius žirgu geidęs jot,
Ir vėjas, kur drumsčias šviežiam arime,
Tarutis komuną pradėjęs svajot,
Ir kylanti liaudis jėga neramia,
Ir nerimu ošę tavieji miškai
Nuliūdo ir gedi, kad juos palikai.

Didžiosios kūrybos idėjų ugnim
Tu kaitinai širdis, sukėlėi gaisrus,
Ir vargstantiems pančius padėjai nuimt,
Ir žuvo vergijos slogutis baisus—
Reakcijos sklaidos niūrieji rūkai...
Kodėl tu mus, drauge, taip greit palikai?

Gilus tavo žvilgsnis tarytum aušra,
Praplėšęs tamsybę gūdjiosios nakties,
I tiesą kelius mums padėjo surast,

Ir dvasią gaivingos pripildė vilties.
Dabar, kai ateina gražiausi laikai,
Kodėl tu mus, drauge, kodėl palikai?

Nauja mūsų kraštui išaušo diena,
Ir ažuolo šaknys greit atžalas leis
Ir aidį linksma kolektyvų daina.
Ir ateitį žymi saulėti keliai,
Šviesiaisiais pavasariais dengias laukai...
Kodėl tu mus, drauge, taip greit palikai?

Ilsėkis ramiai, bolševike narsus,
Nes amžiams praėjo rūsčioji žiema,
Ir ūžia pavasario sriautas šviesus,
Ir laimėj gyvena Taručio šeima.
Greit vasarom žemė tavoji užkais,
Nemirs tos idėjos kurias palikai.

Lai tave idėjos, didvyri, mus ves
I laikmetį naują, budrumą mums duos,
Audras numatyti, klatingas sroves,
Kaip tau rodė kelių kovoj, neganduos...
Didžiosios epochos didžiųjų darbų
Tu kelių nušvieski, vadovu mums būk.

Alb. Žukauskas.

I-SIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS IŠLEIDIMAS

PROF. K. KORSAKAS

KAIP BUVO PARUOŠTA PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA "KATEKIZMO PRASTI ŽODŽIAI"

Turiamieji duomenys leidžia atkurti gana apytikrą vaizdą, kuris kalba apie tai, kad "Catechismusa prasty Szadei" autorius būtų dirbęs uždarai, vieniui vienas. Bet jo darbo dirva jau pakankamai buvo paruošta ankstyvesniųjų darbuotojų. Pas jį jau buvo kai kurie lietuviško rašto tekstai—Rapailionio, Zablociaus giesmių, Kulviečio psalmių vertimai, kuriais jis, kaip žinom, ir pasinaudojo "Catechismusa prasty Szadei" tekstu.

Į Mažvydą dar turėjo veikti taip pat bendrosios to meto Karaliaučiaus gyvenimo aplinkybės, Karaliaučius tuo metu buvo aktingo reformacijos sąjudžio centras. Čia buvo apšvieta ir leidžiama to sąjudžio tikslams skiriamos literatūros. Tos literatūros naujienos buvo dažnai gana aštrių kritikos diskusijų objektas. Kiekviena spaudai paruošta ar išspausdinta knyga buvo vertinama. Autoriams buvo statomi nemaži reikalavimai, ypač kalbiniu požiūriu. Žinome, pavyzdžiui, kad senprūsams skirtasis katekizmas, išspausdintas 1545 m., buvo pripažintas netinkamu, ir dar tais pačiais metais buvo išleistas naujas pataisytas jo leidimas. Kaip tik Martyno Mažvydo atvykimo į Karaliaučius metu, čia ėjo aštrus ginčas dėl lenkiškųjų katekizmų tarp J. Seklucijano ir J. Maleckio, pasiekęs net aukščiausias Karaliaučiaus religines sferas. Chr. S. Stangas teisingai pastebi, kad Mažvydas negalėjo nežinoti šio ginčo esmės ir net kai kurių jo detalių. Ir savąjį knygėlę jam teko ruošti kaip tik šių aštrių diskusijų poveikyje.

Paėmęs J. Seklucijano 1545 m. Katekizmą savo ruošiamojo darbo pagrindu, Mažvydas nepasitenkino vien mechanisku jo išvertimu. "Catechismusa prasty Szadei" paruošimui jis panaudojo visą eilę kitų šaltinių, atidžiai ir kruopščiai pritaikindamas juos savo tikslui. Kaip jau buvo minėta, remiantis Chr. S. Stango duomenimis, Mažvydas atkreipė dėmesį į daugelį pataisų, išlikusių diskusijoje tarp J. Seklucijano ir J. Maleckio, pasinaudodamas

savo darbai jų abiejų 1546 ir 1547 m. išėjusiomis knygomis. Mažvydas naudojosi ir Luterio mažuoju Katekizmu, išleistu 1529 m., taip pat to Katekizmo lotyniškais vertimais, ypač Sauromannuso "Parvus Catechismus pro pueris in schola" (1529 ir 1530 m.).

KOSTAS KORSAKAS

"Catechismusa prasty Szadei" turinio atžvilgiu daug kuo skiriasi nuo J. Seklucijano Katekizmo, kuriame nėra nei elementoriaus, nei platesnio giesmyno. Šiais visais dalykais Mažvydas savo knygeles papildė iš kitų šaltinių, elementorių, paimdamas ir pritaikindamas lietuvių kalbai. Iš jau minėtojo Sauromannuso lotyniškojo Katekizmo išvertė "ure-dus", iš Loduchuso Willichio "Catechismi corpus" (1542 m.), o giesmyną sudarydamas iš ankstyvesniųjų lietuviškų vertimų ir iš naujų vertimų, atliktų pasinaudojant J. Seklucijano 1547 m. Giesmynu. Be to, dar yra keletas tekstų, kurie, atrodo, Mažvydo savarankiškai įterpti ir paimti iš dar neišaiškintų šaltinių. Visą šį kompeliatyvinį Mažvydo darbą vainikuoja jo neabejotinai originali eiliuota prkalba ir kreipimasis "Skaititaitp".

Visa tai rodo, kad ruošiant "Catechismusa prasty Szadei", Mažvydo buvo dirbta kruopščiai, tam tikru atžvilgiu kūrybiškai, o ne me-

chaniškai, ir galima tvirtinti, kad pirmoji lietuviška knyga buvo paruošta aukštame to meto religinės literatūros lygyje, ir tai, be abejo, buvo jos vyriausiojo autoriaus nuopelnas.

Tačiau sunku tikėti, kad Mažvydas šį savo darbą būtų dirbęs grynai individuališkai, su niekuo nepasitardamas, niekieno nepataisomas ir nekoreguojamas. Tokio pobūdžio knygos, kaip "Catechismusa prasty Szadei", paruošimas tuo metu buvo ypatingai svarbus, tiesiog valstybinis reikalas (Pav., senprūsų 1545 m. katekizmo prakalboje aiškiai nurodoma, kad jis išleistas kunigaikščių Albrechto parėdymu), ir nekylant galima prileisti, jog šį darbą lydėjo eilė svarstymų bei ruošiamojo teksto vertinimų Karaliaučiaus universiteto teologų tarpe. Tai rodo ir universiteto rektoriaus F. Stafilo prakalba, kurioje jis, neatskleiddamas savo asmens, kalba knygos autoriaus vardu, tuo pabrėždamas talkininkavimą Mažvydo darbui (Plg. lotyniškos prakalbos pabaigą. "Šitai moko trumpai katekizmas, kurio jau neapdirbtą ir trumpą pavyzdį jums, gerbiameji Ganytojai ir mokytojai, ir tai mūsų lietuvių kalba, duodu, pasiryžęs pateikti, dievui norint, greitu laiku ką gausiau ir geriau, jei pastebėsiu jūsų man atsidėjimą ir palankumą šiame mažame pavyzdy").

KAM BUVO SKIRIAMA PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA?

Kyla dar klausimas—kam buvo skiriama pirmoji lietuviška knyga? Ar ji buvo išleista platesnių sluoksnių vartosenai, ar šiaip kuriai siauresnei skaitytojų grupei?

Žinant ano meto liaudies raštingumo lygį, vargu galima manyti, jog "Catechismusa prasty Szadei" būtų buvę tiesioginiai taikomi platesniems skaitytojų sluoksniams, nors abiejose prakalbose—ir lotyniškoje, ir eiliuotoje lietuviškoje—kreipiasi į gana plačią skaitytojų auditoriją, kai kuriais atvejais, kaip pavz., eiliuotosios prakalbos pradžioje ("Bralei, seseris..." ir t.t.) arba "Upaminajime" ("Paschau asch ius Letuwinikus ir szemaiczius, milosius bralius ir seseris...") kalba eina tartum apie visą tautą. Tačiau akiesinis įsiskaitymas į prakalbų tekstus rodo, jog "Catechismusa prasty Szadei" pirmiausia buvo skiriami kunigams (bažnyčių tarnautojams,

vargonininkams, tada išimtinai prie bažnyčių veikusių mokyklų mokytojams ir kt.) ir iš dalies aukštuomenei, bajorijos, atseit sociališkai privilegijuotajam sluoksniui. Jau pati lotyniškosios prakalbos antraštė tai rodo, nes joje aiškiai kreipiamasi į kunigus ir bažnytininkus Lietuvoje—"pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania". Pačiame prakalbos tekste taip pat tekalbama tik apie "ganytojų" ir "ponų" pareigas platinant krikščioniškąją religiją liaudies tarpe. O prakalbos pabaigoje autorius pabrėžia: šį katekizmo "neapdirbtą ir trumpą pavyzdį jums, gerbiameji Ganytojai ir mokytojai, ir tai mūsų lietuvių kalba, duodu".

Kiek platesnė ir ne tokia apibrėžta skaitytojų sąvoka yra lietuviškojo eiliuotojo prakalboje, kur keletą kartų kreipiamasi į "bralius, seseris", į "szmanes wysas" apskritai, kur kalbama apie "sunus, dukteris" ir pareigą juos mokyti "dewa zadziu". Tačiau ir čia sunku atspėti, kad pareiga mokyti žmones "to trumpa maxla" uždedama kunigams ir ponams, pirmiausia į juos tiesiogiai ir kreipiantis. Tai rodo, kad ir šios eiliuotosios prakalbos vietos, adresuojamos ponams:

Ach ponai, klausikit ir permanikiet,
Balsus tus iusu szmaniu ischgriskiet.

— — — — —
Nei wespatis wisaky, ant szmaniu susimilkiet,
Kunigump, szekump szmanes tremkiet...

— — — — —
Kunigus, idant makiti szmanes, ragynkiet,
Plebanus, kunigus wenu balsu praschiikiet,

Idant ta maxla neslptu, didei melskiet,
Jei kunigai tygietu, ta maxla patis sakiti,
Jus galesit hukiusu azmanes makinti.

Atsimenat, kad reformacijos mokslas Lietuvoje buvo platinamas daugiausia didžiūmenės, magnatų ir bajorų pagalba, šitoks eiliuotosios prakalbos autoriaus kreipimasis į juos yra visiškai natūralus ir suprantamas. Atrodo, kad "Catechismusa prasty Szadei" pirmiausia ir turėjo būti priemone, skirta patiems ponams ir kunigams, kad knygos pagalba jie būtų galėję skelbti reformacijos ir apskritai krikščionybės mokslą liaudžiai—"huliusu azmanes makinti", iš eiliuotosios prakalbos vietų, taikomų kunigams:

O ius kunigai, pagal iusu sena ureda
Makikiet szmanes: tatai wisas paklida.
Schitai turit trumpa maxla krikscianistes...

Delto rakasu schita maxla trumpa imkiet,
Ir aweles iusu tu mazu dewa maxlu
penekiet.

Taigi, pirmoji lietuviška knyga, greičiausia, buvo paruošta ir išleista kaip savotiška pagalbinė priemonė, kurios žodis liaudį, paprastuosius žmones galėjo pasiekti tik per tarpininkus. Ji buvo tartum savotiškas tikybės mokslo ir rašto vadovėlis, iš kurio valdantieji (wespatis wisaky) ir kunigai bei bažnytininkai galėjo mokytį žmones tiek religijos tiesų, tiek apskritai skaitymo ir rašymo mokslo. "Catechismus prasty Szadei" tekstas, atrodo, turėjo būti skaitomas kunigų žmonėms bažnyčiose, nes ir patys kunigai tada dažnai tebuvo tokio menko išsilavinimo, kad be šitos klos pagalbinės priemonės ne ką tegalėjo Lietuvos žmonėms, ypač jų gimtąja kalba, pasakyti. Ne tik mūsų "Catechismus prasty Szadei", bet ir daugumas tuo metu išleistųjų knygų kitomis kalbomis taip pat teturėjo tik šitokią paskirtį, kaip tai, pavz., rodo kad ir senprusių katekizmas, kurio prakalboje aiškiai sakoma, jog jis išleistas: "Kad kunigai ir ganytojai šiame krašte kiekvieną sekmdienį iš sakyklos žodis žodin be vertėjų patys perskaitytų ir nevokiškai prūsiškai liaudžiai jos kalba stropiai persakytų."

Suprantama, "Catechismus prasty Szadei" autorius ir leidėjai neturėjo jokio sąmoningo noro apriboti savo darbą nuo liaudies, nuo paprastųjų žmonių. Priešingai, jie ragina visus, kuriuos pasieks jų paruoštosios "Kniegeles"—

Skaitikiet ir dokiet ig rąkas kiewaika,

Kaip szmaiciaza taip ir letuwynika.

Dar daugiau, autoriai nori, kad "Catechismus prasty Szadei" būtų nuolatinis žmonių dvasinis palydovas bei patarėjas ir į "Kniegelių" kreipimasi "Letuwinikump ir Szemai-cziump" jie įdeda šitokią prašymą bei pageidavimą:
Neusztrukiet bralei, seseris, manes skaitity...

Diena ir nakti preg sawes mani laitikiet,
Ir nekada manes nog iusu neatmeskiet.

Tačiau šie demokratiški "Catechismus prasty Szadei" leidėjų pageidavimai vargu galėjo būti įvykdyti dėl tos priežasties, kad

tuo metu mokėjimas skaityti eilinių žmonių tarpe buvo tokia reta išimtis, jog apie platesnį knygos išplitimą liaudyje tegalima buvo tik svajoti.

Pagaliau, kokia kalba galėjo būti apie knygos visuotinumą ir prieinamumą liaudžiai, jeigu knygų tiražai anuo metu, kaip taisyklė, buvo labai maži. Tikslų žinių, kokių egzempliorių kiekiu buvo išleista pirmoji lietuviška knyga neturime, tačiau iš analoginių duomenų galima nustatyti apytikrų jos tiražą. Yra žinoma, kad senprusių katekizmo pirmojo leidimo buvo išspausdinta 197 egz., o antrojo leidimo tik 182 egz. Pirmasis Liuterio mažojo Katekizmo vertimas į lenkų kalbą 1531 m. buvo išspausdintas 300 egz. Kaip galima spręsti iš Rapailionio laiško vyskupui Speratui, J. Seklucijano mažojo Katekizmo 1546 m. buvo išspausdinta ne ką daugiau kaip 100 egz. Anais laikais knygos būdavo leidžiamos dar net ir mažesniais tiražais. Karaliaučiaus archyvuose išliko žinia, kad 1575 m. buvo apmokėta 7 markės ir 30 šilingų už išspausdintą 25 egzempliorių Liuterio Katekizmo. Kaip spėjama, tokiu pat tiražu buvo išspausdintas pirmasis Vileto "Enchiridiono" leidimas.

Šie duomenys leidžia spėti, kad ir "Catechismus prasty Szadei" tiražas vargu ar galėjo būti didesnis kaip 200—300 egz. Suprantama, kad išleista apytikriai tokiu mažu tiražu, pirmoji lietuviška knyga negalėjo plačiai pasklisti liaudyje, juo labiau, kad knygos anuo metu buvo brangus ir ne kiekvienam prieinamas dalykas.

Be to, pirmajai lietuviškai knygai plačiau pasklisti, ypačiai Didžiojoje Lietuvoje, dar žymiai galėjo kliudyti ir jos turinys—ji juk buvo naujos protestantinės krypties knyga, o yra žinoma, kad katalikų kunigai griežtai draudė skaityti protestantų leidinius ir aršiai juos naikino. "...Katalikai visus protestantų raštus uoliai naikino",—prisipažįsta ir dr. J. Purickis katalikiškame "Draugijos" žurnale (1913 m. Nr. 75 227 p.). Štai kodėl tų leidinių taip mažai ir teisliko ligi mūsų dienų.

KURIO KRAŠTO SKAITYTOJAMS BUVO
SKIRTA PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA?

Į šį klausimą negalima duoti griežto ir aiškaus atsakymo. Jeigu spręsti iš pačios knygos turinio, atrodytų, kad ji buvo skiriama Di-

džiosios Lietuvos gyventojams. "Catechismusa prasty Szadei", kaip žinoma, prasideda eiliuota dedikacija "Ad Magnum Ducatum Lituanie"—į Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją, kurioje šlovinama Lietuva ir kurioje aiškiai sakoma, kad knyga skiriama Lietuvai:

Fausta ducum magnorum altrix, Lituania
 clara,
 Haec mandata Dei, suscipe mente pie...
 "Garsioji Lietuva, didžių vadų laiminga
 auklėtoja,
 Priimk nuolankiai šiuos dievo įsakymus".)

Taip pat lotyniškoji prakalba aiškiai adresuojama "Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania..."—ganytojams ir bažnyčių tarnautojams Lietuvoje. Pagaliau, ir lietuviškoje eiliuotoje prakalboje "Knigieles paszias byla Letuwininkump jr Szemaiczump", kaip ir autoriaus "Upaminaginime" (Praschau aschius Letuwinikus ir azemaiczius...) kreipiamasi, atrodo, daugiau į Didžiosios Lietuvos gyventojus, nes jei "letuwininkais" dar galima buvo vadinti Mažosios Lietuvos gyventojus, tai "Szemaicziai" yra tokia aiški sąvoka, jog nekyla jokių abejonių, kam ji buvo taikoma.

Tačiau, antra vertus, negalima užmiršti ir tos aplinkybės, kad "Catechismusa prasty Szadei" pasirodymo metu Mažosioje Lietuvoje dar buvo plačiai gyvenama lietuvių ir kalbama lietuviškai. Jeigu kunigaikštis Albrechtas, siekdamas juo plačiau paskleisti reformacijos mokslą, rūpinosi spausdinti knygas net tokioms negausioms, baigiančioms germanizacijos bangose nykti savo kunigaikštijos gyventojų grupėms, kaip senprisiai, jeigu jis rūpinosi gaminti literatūrą lenkams ir net išeiviams iš Bohemijos, tai juo labiau jis turėjo rūpintis gana gausiu savo kunigaikštijos gyventojų klotu—lietuviams. Ir iš tikrųjų matome, kad savo laiške, rašytame 1547 m. balandžio 24 d. vyskupui Polencui, jis kalba apie lietuvių tautą ("littische Volke") ir prašo suteikti jam tikslų žinių, kiek gyvena lietuvių Ragainės, Tilžės ir Isručio apskrityse, kiek ir kur yra bažnyčių ir kiek lietuvių tenka aptarnauti vienam kunigui. Negalima abejoti, kad rodydamas šitoki domėjimąsi lietuviams, kunigaikštis Albrechtas, žinoma, stengėsi ap-

rūpinti juos tilybine literatūra. Iš kitos gi pusės gerai yra žinoma kunigaikštį Albrechtą nebuvus abejingą ir protestantizmo propagandai Didžiojoje Lietuvoje. Jis ne tik palaikė plačią korespondenciją su reformacijos sąjūdžiu palankiais Lietuvos didikais bei bajorais, ne tik kviesdinosi, kaip matėm, iš Lietuvos sau talkininkų reformacijos darbui, bet ir pats siuntė į Lietuvą reformacijos mokslo platintojus bei skelbėjus. Antai, jis mielai sutiko 1545 m. išleisti į Lietuvą Kulvietį ir Zablocių reformacijos mokslo skelbti ir aprūpino juos abu rekomendaciniais laiškais kunigaikščiui Mikalojui Radvilai.

Visa tai kunigaikštis Albrechtas darė, svarbiausia, ne tiek kokiais kultūriniais, kiek politiniais sumetimais. Kunigaikštis Albrechtas, 1525 m. sekulariavęs kryžiuočių ordoną ir pripažinęs Liuterio mokslą, susilaikė aštrios operacijos Vakaruose, ypačiai Romos imperijoje. Imperatorius Karolis V 1527 m. buvo paskyręs jo vieton net kitą Prūsijos administratorių, o patį Albrechtą pašaukęs tieson. Šiam nestojus imperatoriaus teisman, 1532 m., sausio 19 d. buvo išleistas įsakymas, paskelbęs Albrechtą už įstatymo ribų, ir Albrechtas negalėjo pasirodyti Vokietijos žemėse be pavojaus savo laisvei ir gyvybei. Kunigaikštis Albrechtas išsilaikė savo soste tik remiamas Lenkijos karaliaus žigimanto, kurio artimas giminaitis (sūnėnas) jis buvo ir kurio aukščiausiajai valdžiai priklausė. Net 1570 m., jau mirus Albrechtui, imperatorius dar nebuvo pripažinęs Prūsijos kunigaikštijos.

Visa tai vertė kunigaikštį Albrechtą ieškoti atramos savo politinei valdžiai Lenkijoje ir Lietuvoje. Norėdamas kiek galima labiau sustiprinti savo valdžios savarankiškumą, jis todėl siekė užmegzti ryšius ir su Lietuvos didikais, kurie taip pat norėjo pasinaudoti reformacijos sąjūdžiu, kaip priemone nusikratyti ne tik katalikų bažnyčios viešpatavimu, bet ir priklausomybės Lenkijai. Šitokia situacija ir buvo svarbiausia priežastis, kodėl Albrechtas taip ryžtingai ėmėsi reformacijos mokslo skleidimo tiek savo kunigaikštijos ribose, tiek už jos sienų, kodėl jis siekė savo sostinę Karaliaučių padaryti savarankišku kultūros ir reformacijos mokslo centru, sutelkdamas čia žymiuosius Liuterio šalininkus ir protestantinio sąjūdžio veikėjus—tremti-

nius, kodėl jis įsteigė universitetą ir davė jame besimokantiems lėšas, net specialiai kviesdindamasis studentus, pagaliau, kodėl jis visais galimais būdais rėmė reformacijos skleidimą kaimyniniuose kraštuose, kad ir toje pačioje Lietuvoje—juo labiau stiprėjo reformacijos sąjūdis Rytprūsiose ir kaimyninėse valstybėse, juo tvirtesnė ir patvaresnė darėsi

paties kunigaikščio Albrechto padėtis.

Turint tai galvoje, tenka manyti, kad "Catechismusa prasty Szadei" buvo skiriami tiek Mažosios, tiek Didžiosios Lietuvos gyventojams, pirmoje eilėje abiejų kraštų dvasininkams ir bajorams, kuriems tarpininkaujant "Knigielių" turinys turėjo pasiekti ir pačią liaudį.

KODĖL NAUJOJI SANTVARKA TURI LAIMĖTI?

D. M. SOLOMSKAS

Mūsų valdančiosios klasės mokslininkai stengiasi mus įtikinti, kad senoji santvarka—kapitalizmas atsilaukys, o naujoji santvarka—socializmas bus sunaikinta. Bet tokis jų mokslas nieko bendro neturi su logika, istorija ir tikrove. Tikrasis mokslas mus moko, kad visuomenėje, kaip ir gamtoje, nieko amžino nėra.

"Marksistų dialektika įrodinėja, — rašo mokslininkas E. Šuras,—kad naujas, progresyvis judėjimas yra nenugalimas todėl, kad visuomenėje ir gamtoje yra nuolatinis keitimasis, nusenimas, gimimas ir besivystymas. Gamtoje nuolatos kas nors atgyvena, laipsniškai miršta ir kas nors naujo atsiranda ir auga. Galų gale tas atveda prie to, kad senas —atgyvenęs išnyksta, susinaikina, o naujas, progresyvis, pakeičias senąjį, įsitvirtina ir gyvuoja."

Tokis yra gamtos įstatymas. Marksistinis mokslas yra šiuo įstatymu paremtas. Todėl jis yra tikras mokslas, nes jis remiasi istorija, istoriniu ir medžiaginiu besivystymu. Todėl jis ir griežtai skiriasi nuo buržuazinio vulgarinio mokslo.

Argi ne aišku, kad kapitalistinėje santvarkoje Morganams, Fordams, Rockefelleriams yra puiku gyventi? Argi gali jie prisileisti minties, kad tokia santvarka yra negera? Argi jų reikalus ginančioji spauda, jos propagandistai ir "mokslininkai" gali kitaip aiškinti, negu nori tie, kurie jiems moka? Argi nuostabu, jeigu jie nori nuo masių, nuo darbo žmonių paslėpti tikrąsias priežastis kišimosi į Chinijos, Graikijos, Irano vidaus reikalus? Ar gali būti taip, kad jie neslėptų karų ir nedarbo priežasčių ir neskleistų melų apie

tas šalis, kur fabrikai, dirbtuvės, kasyklos, gelžkeliai jau nedaro pelnų atskiroms asmenims, bet tarnauja visos liaudies gerovei?

1906 metais, tuojau po caro pergalės, po 1905 metų revoliucijos nuslopavimo, Stalinas rašė:

"Dialektikos mokslui svarbu yra ne tas, kas atrodo dabartiniu momentu tvirtu, bet jau laipsniškai miršta, o tas, kas atsirado, kas auga ir stiprėja, nors dabartiniu laiku dar atrodo silpnas. Nenugalimas yra tik tas, kas atsiranda ir auga, o ne tas, kas jau nyksta."

Buržuaziniai mokslininkai yra tendencingi ir jų aiškinimas yra tendencingas, nes to reikalauja jų privilegijuota ir gerbūviška visuomeniškoji padėtis. Jie puikiai žino, kad savo laiku buvo feodalų galybė, kurios, nors jau ir mirstančios, jėgos tūlą laiką buvo dar galingesnės už tik gimstančias buržuazijos taisyklais progresyves jėgas. Jie žino, kad feodalai pralaimėjo, o progresyvės jėgos laimėjo. Bet jie tą dabar užtyli, nes jie šiandien teisina jau laipsniškai mirstančią, jau nebeįveikiančią visuomenės didžiumą patenkinti buržuazinę santvarką. Jie bijosi net prisiminti, kad kinta laikai, kinta galybės, kinta socialinės santvarkos.

Tai nepripuolamas dalykas, kad buržuaziniai mokslininkai ir "karo strategai" taip labai apsirinka. Kas nežino to, kaip jie labai nagus nudegę laike revoliucijos ir užsienio intervencijos Rusijoje 1917-1920 metais?

Neginčijamas faktas, kad kontr-revoliucijos ir intervencijos armija buvo geriau išlavinta ir geriau ginkluota, negu Sovietų naujai

suorganizuota Raudonoji Armija. Tie "mokslininkai" ir "karo strategai" kalnus prirašė "neginčijamų įrodymų" ir pranašysčių, kad ji bus laimėtoja. Tačiau, kaip visi žinome, laimėjo Raudonoji Armija.

Ji laimėjo todėl, kad ji atstovavo naują santvarką, naujas jėgas, kad jos kovūnai žinojo, jog jie kovoja už naują, progresyvią, geresnę socialinę santvarką.

Argi ne panašiai šiandien yra Chinijoje? Ten irgi senosios santvarkos (generolo Chiang Kai-šeko) pusėje yra puiki Amerikos karo technika. Jo armijas apmoko tūkstančiai Amerikos karo specialistų. Jis dar 1946 metų vasarą pažadėjo jį kelis mėnesius laiko "išnaikinti komunistus." Tačiau dabar, beveik po dviejų metų karo, jis patsai pripažįsta, kad Chinijos komunistai šiandien yra galingesni, negu tada. Kodėl? Todėl, kad gen. Chiang Kai-šekas ir jo sėbrai gina seną—turčių, dvarponių santvarką, kuri yra nepakeliama šimtams milijonų Chinijos darbo žmonių.

Chiang Kai-šeko propagandistai per kelis mėnesius "mokina" savo kareivius apie patriotizmą, gąsdindami komunistų "režimu," pakol juos paruošia mūšiams. Bet kaip tik tie kareiviai patenka į Chinijos Išlaisvinimo Liaudies Armijos nelaisvę, tai komunistai juos pasiunčia tik vienai savaitei į taip vadinamą "Atviro Pasikalbėjimo Kursus." Ten pirmiausia kiekvienas belaisvis viešai papasakoja apie savo tėvus, kaip jie gyvena, kaip jis pas juos augo, kodėl atsidūrė generolo Chiang Kai-šeko armijoje.

Po to, politiniai veikėjai jiems išaiškina karo priežastis. Tada seka diskusijos. Ir po savaitės tokių kursų laiko jiems sako:

"Belaisvių mums nereikia. Jeigu jūs norite grįžti į namus — padėsime, net pinigų duosime. Bet jeigu norite būti laisvi, matyti laisvą savo tėvynę Chiniją, norite, kad jums, jūsų tėvams ir jūsų vaikams būtų geriau gyventi, tai stokite į Chinijos Išlaisvinimo Liaudies Armijos eiles. Mes nenorime jokios kitos šalies užkariauti. Mes giname tik savo tėvus, brolius, seseris, namus, laukus, o tai ir yra mūsų tėvynė — Chinija."

Ir kokios būna pasekmės? Amerikos rašytoja Anna Louise Strong sako, kad didelė didžiuma generolo Chiang Kai-šeko kareivių įstoja į Chinijos Išlaisvinimo Liaudies Armiją ir tampa labai gerais kovotojais. Komunistų

vadas Mao Tse-tung sakė, kad vien 1947 metais komunistai paėmė 1,050,000 generolo Chiang Kai-šeko kareivių. Reiškia, laimi ne senasis, bet naujasis pasaulis.

Arba prisiminkime Hitlerio užpuolimą ant Tarybų Sąjungos. Aišku, kad ne vien jis ir jo generalinio štabo nariai, bet bendrai visi senojo pasaulio tūzai apsiriko. Visi jie sutiko, kad Hitleris būtinai laimės, kad fašistų "armijos nenugalimos."

Kitaip buvo antroje pusėje. Nepaisant, kaip galingos buvo Hitlerio karo jėgos karo pradžioje, kokių pasisėkimų jis atsiekė pirmosiomis karo dienomis iš priežasties pasalingo užpuolimo, Stalinas pirmoje savo kalboje, 1941 metų, liepos 3 d. pareiškė, kad *Hitlerio karo strategija yra kreiva, kaip ir jo politika, kad galų gale jo armija bus sumušta*. Ir čia, kaip jau visi žinome, laimėjo naujasis pasaulis, o senasis pralaimėjo.

* * *

Buržuazija, kad pateisinti savo viešpatavimą, kad apginti liaudies pavergimo ir išnaudojimo santvarką, yra priversta iškraipyti faktus. Ir ta jos tendencija atveda ją pačią prie apakimo, tikrų dalykų nepažinimo ir dažnai prie greitesnio jos pačios pralaimėjimo.

Tuo tarpu darbo žmonija, ypatingai proletariatas, nieko neturi nustoti ištirdamas iki pat pamato visas visuomeniškas pakaitas ir to priežastis. Marksizmas aiškina, kaip proletariatas, vienybėje su valstiečiais ir kitais darbo sluoksniais, turės perkeisti socialinę santvarką tam, kad žmonių išnaudojimas ir pavergimas būtų išnaikintas. Marksizmas iki pat dugno atidengia kapitalistinės santvarkos ydas ir tas priežastis, kurios veda kapitalizmą prie pabaigos.

Bet marksizmas nesako, kad patsai kapitalizmas išnyks savaimi, geruoju numirs. Kaip feodaly gdynę turėjo pribaugti buržuazinės gdynės jėgos, taip ir "buržuazija ne tik nukaltė ginklą, kuris ją mirtį neša; bet ji pagimdė ir žmones, kurie kovos tuo ginklu—dabartinius darbininkus, proletarus," sako "Komunistų Manifestas."

Kol buržuazijai sekasi gražiuoju apgauti liaudį, tol ji gali kalbėti apie "visų žmonių laisvę." Bet kada pamato, kad liaudis jos jau nebeklauso, supranta ir pažįsta išnaudojimą, tada viešpatujančioji klasė, tas senasis pasaulis

lis imasi teroro priemonių prieš naujojo pasaulio šalininkus, kad išlaikyti senąją santvarką.

Taip atsirado Vokietijoje hitlerizmas, Italijoje ir kitose šalyse fašizmas. Dabar senasis pasaulis griebiasi tų teroro priemonių Graikijoje, Chinijoje, Italijoje, Francūzijoje ir kitose šalyse.

Veik per šimtą metų Anglijos karaliai ir reakcija visokiais vardais pravardžiavo Amerikos revoliucionierius ir prie kiekvienos progos degindavo—Baltimore, Washingtoną, Philadelphia ir kitus Amerikos miestus. Tais laikais pavadinimas "amerikiečių" buvo beveik lygus šiandieniniam pavadinimui "komunistu." Bet nei pravardžiovimai, nei kanuolių ugnis nesulaikė Amerikoje naujojo gyvenimo. Kovoje užgimus santvarka, kuri buvo progresas prieš Anglijos karališką despotizmą, ne vien augo, stiprėjo, bet prisidėjo prie paakstinimo 1789 metais Didžiosios Revoliucijos Francūzijoje ir kovų prieš senąjį pasaulį kitose šalyse.

Rusijos darbo liaudies laimėjimai, įkūrimas savo santvarkos, paėmimas valstybės vairo į darbo žmonių rankas, iššaukė prieš tą šalį kaip karalių, taip ir buržuazijos reakciją. Bet nei kelių metų intervencijos karas, nei blokada, nei visoki suokalbiai, nei pagaliau Hitlerio "blitz-krigas" negalėjo įveikti naujosios santvarkos, nes "socialistinė santvarka, Lapkričio Revoliucijos pagimdyta,—sako Stalinas,—suteikė liaudžiai ir liaudies armijai didelę ir neįveikiamą jėgą."

Tas patsai šiandien yra demokratinėse liaudies respublikose—Albanijoje, Bulgarijoje, Čechoslovakijoje, Jugoslavijoje ir kitose. Ten senasis pasaulis, senoji santvarka jau pastumta nuo valstybės vairo. Naujasis pasaulis paėmė viršų. Kovų dar bus. Reakcija, gaudama padrasinimo ir pagalbos iš užsienio, dar nemažai prieštarauja ir jaunajai santvarkai kenks. Bet galų gale naujojo gyvenimo santvarka laimės.

Ne kitaip bus Graikijoje, Chinijoje, Italijoje, Francūzijoje, Ispanijoje ir kitose kapitalistinėse šalyse. Žinoma, darbo liaudies išsilaisvinimas neis visur vienu ir tuo pačiu keliu. Vienur bus atsiekta greičiau, lengviau, kitur lėčiau, per sunkesnes kovas. Bus to judėjimo pakilimų ir atslūgimų, laimėjimų ir

pralaimėjimų, bet naujasis gyvenimas visur eina prie pergalės, prie laimėjimo. Senasis turės pasitraukti ir numirti. Vietą užims naujasis, kuris nepažins išnaudojimo žmogaus žmogui ir netrukdydys liaudies progreso prie geresnio ir laimesnio gyvenimo.

Sodžiaus Vakarų Lietuvoj

Paskutiniai saulutės rausvi spinduliai,
Tartum vėjo nupūsti, pradingo.
Senos vinkšnos prie pirkių dar ošia tyliai
Ir vis žiūri į temstantį dangų.

Tyluma, tik smuikoriai žiogai
Ten palangėj, darželyje rūtų
Groja smuikais plonai ir smagiai
Lyg drėgmės vakarinės nebūtų.

Gatvele sklinda balsas avių
Genamų iš ganyklos į tvartą.
Vėjas atneša žydintį kvapą javų
Taip pažįstamą jaustą kiek kartų.

Prie vytinės tvoros jovarų vėsujom
Žmonės kalbas, dalinasi žodžiais:
—Susirinkus taryba pilnoj visumoj,—
Sako kreivas siuvėjas jų sodžiaus.

Apie rūpesčius darbus vis eina kalba
Ir vaikai čia ant motinos kelių užmiega.
Šlama obelys senos, siūbuoja sode,
Kai vėjelis šakom jų prabėga.

Duryr girgžteli. Mėnuo pažiūri vidun
Pirkioj langas ant salos baluoja,
Po langais levažandžiai dar kvepia medum
Vakarinėj švelnioj tylumoj.

Per užmigusių sodžių nueina kažkas—
Pakeleivis ar gretimo sodžiaus valstietis.
Porą kartų sutingęs suloja šuva
Ir nutyla garsų palydėtas.

Taip atėjus naktis išsiskleidžia tyli
Ir užgrobia vėjelio atbundantią jėgą,
Visas sodžius, kaip upė, plati ir gili,
Po darbų šienapiūtės užmiega.

VI. Mozūriūnas.

Vilnius, 28. X. 47.

ŽYMUSIS SKULPTORIUS VINCAS GRYBAS

L. VAINEIKYTĖ

1941 m. liepos mėn. 3 d. nuo žiaurios vaikiškųjų žudikų rankos žuvo mūsų žymiausias ir produktingiausias dailininkas, skulptorius Vincas Grybas.

Grybas gimė mažžemio valstiečio šeimoje 1890 m. spalio mėn. 3 d., Pelėnų kaime, Lukšių valsčiuje, Šakių apskrityje. Šešerius metus suėjęs jau skaito ir rašo lietuviškai ir rusiškai. Netrukus baigia pradžios mokyklą. Vietos kunigai kalbina tėvus leisti gabų jaunuolį į dvasiškių mokyklą. Tačiau tėvas nusprendžia, kad sūnui verčiau kiales ganyti, negu būti dvasiškiu. Bėganant kiales būsimašis skulptorius pradėjo drožinėti. Motina pamatčius vaiką bedrožinėjantį, tikėjosi, kad sūnus, jei ne kunigu, tai gal dievdirbiu bus.

Vietos grafas Potockis, susidomėjęs berniuko gabumais, padeda vaikui patekti Varšuvon. Varšuvoje Grybą globoja grafai Voroneckiai, kurie, pamatę nepaprastus vaiko gabumus, dėjo vilčių užauginti garsų skulptorių, reaktinį jų tradicijų skelbėją. Susipažinęs su aristokratinės aplinkos užkulisiais, intrigomis ir veidmainišku, matydamas gilią socialinę nelygybę, nepaprastą darbo masių skurdą, kuris ypač buvo ryškus didmiestyje, ir viskuo pertekusios išnaudotojų klasės gyvenimą, Grybas susimąsto ir ima iš naujo pervertinti savo įsitikinimus, kurti savo pasaulėžiūrą. Pamatęs iš arčiau religijos kulto tarnautojų nepaprastą savanaudiškumą, apgaulumą, dykinėjimą, jų pastangas mulkinti prietarais darbo žmogų, neleisti jam pažinti tikrą tiesą, jaunas dailininkas pasuka naują linkmę. Jis gan greitai susiranda draugų, kurie įveda jį į politinius būrelius, slaptus susirinkimus ir pan. Besimokydamas gimnazijoje studijuoja skulptūrą pas prof. Vielhorskį ir Varšuvos meno mokykloje. Laimėjus jaunųjų skulptorių konkursą, Towarzystwo zachęty sztuk pieknych paskiria jam stipendiją į užsienį.

1914 m. karas sutrukdė jaunam skulptoriui vykti gilinti studijų užsienyje. Jis mobilizuojamas ir dirba karo lauko ligoninėje sanitaru. Čia jis arčiau susiriša su bręstančiu kareiviu tarpe revoliucinių judėjimų ir dalyvauja jame.

Karas sukelia didžiulį darbo žmonių nepasitenkinimą. Bolševikų vadovaujamas revoliucinis judėjimas tolydžio auga, stiprėja, apimdamas vis platesnes ir platesnes darbininkų, darbo valstiečių ir kareivių mases. V. Grybas aktyviai dalyvauja revoliucinių darbininkų ir kareivių mitinguose, kuriuose reikalaujama nutraukti karą. 1917 m. Gegužės Pirmosios šventę Grybas praleidžia Maskvoje. Vėliau fronte jis organizuoja lietuvių karių komitetus ir sudaro vakarų fronte didžiausią lietuvių kareivių organizaciją, kuri pasižymėjo savo revoliucinėmis bolševikinėmis nuotaitomis.

II-me lietuvių kareivių suvažiavime V. Grybas dalyvauja delegatu bolševikų frakcijoje ir kovoja prieš reakcionierius buržuazinius nacionalistus. Tai įvyko 1917 m. sausio mėn. 16 —17 d. Tame pat suvažiavime jis išrenkamas ir laikraščio "Kareivis Socialistas" redakcijos nariu. V. Kapsuko vadovaujamas komisariatą lietuvių reikalams V. Grybą paskiria darbui tarp lietuvių kareivių, tarnavusių Vakarų fronto karinėse dalyse. Jo tikslas buvo performuoti lietuvių karių batalijonus į Raudonosios Armijos dalinius. Tuo reikalu Grybas lanko lietuvius karius Smolenske, Vitebske, agituoja ir organizuoja.

Patekęs vokiečių nelaisvėn, V. Grybas pasprunka ir vargais negalais pasiekia Lietuvą. Ties Prienais vokiečiai vėl jį sučiumpa ir uždaro karantinę, Kaune. Paleistas Grybas neturi ramybės, — vietos valdžia reikalauja jo lankytis į policiją, jo bute daromos nuolatinės kratos.

Spalio revoliucijos įtakoje stiprėja revoliucinis judėjimas ir Lietuvoje. V. Grybas — aktyvus to judėjimo dalyvis. Jis dalyvauja revoliucinių mitingų rengime. Vieną 1918 m. rudens sekmadienį (Šakių apskr.) Lukšių miestelyje buvo suorganizuotas toks mitingas: skambėjo revoliucinės dainos, plevėsavo raudonos vėliavos, aidėjo revoliuciniai šūkiai ir kalbos. Prasidėjo kova su okupantais vokiečiais ir jų pakalikais iš smetoninės Tarybos komitetų. Revoliuciniai darbininkai ir valstiečiai vykdė įvairius diversinius veiksmus, sprogdino trau-

kinius, tuo būdu trukdydami besievakuojantiems okupantams išvežti prisigrobtą Lietuvoje turta.

Visą tą judėjimą Grybas organizuoja savarankiškai. Jausdamas, kad Suvalkijoje kilusį revoliucinį judėjimą reikia suderinti su komunistų partijos užbrėžtais uždaviniais, V. Grybas vyksta į Vilnių, kur susiriša su Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos žmonėmis. Grįžęs iš Vilniaus į Šakių apskritį, jis tęsia savo revoliucinį darbą, nukreiptą tarybų valdžios organų sukūrimui Suvalkijoje. Vietos kontrrevoliucionieriai su okupantų vokiečių pagalba persekioja revoliucinio judėjimo dalyvius, tarybų valdžios šalininkus. Policijos suimtas patenka į šakių kalėjimą ir V. Grybas. Paleistas iš kalėjimo V. Grybas slapčia naktimis (1919 m. pradžioje) keliauja į Vilkaviškį, Pilviškius, kur dalyvauja pogrindiniuose revoliucinių darbininkų ir valstiečių susirinkimuose, kur svarstomi sukilimo ir tarybų valdžios organų sukūrimo klausimai.

Kontrrevoliucionieriai nesiliauja persekioję V. Grybo. Kratos metu jo bute surandama daug revoliucinės literatūros, bet paties Grybo policijai nepavyksta sugauti — jis slapstosi.

Slapstydamasis jis gyvena kurį laiką ir po to, kai kontrrevoliucinė vietos buržuazija su užsienio interventų (vokiečių ir lenkų legionierių) pagalba nuslopiną 1919 m. tarybų valdžią Lietuvoje. V. Grybo populiarumas darbo žmonių tarpe apsaugo nuo buržuazijos pasikėsinimų jį likviduoti.

1921 m. V. Grybas su draugais suruošia Šakiuose Gegužės Pirmosios progą didžiulę demonstraciją. Dalyvauja mitinguose, posėdžuose. Atsilankiusio Šakiuose ministerio Skipičio įsakymu V. Grybas buvo pasodintas į kalėjimą. Pasėdėjęs kurį laiką Šakių, Nau miesčio, Vilkaviškio kalėjimuose, V. Grybas buvo paleistas.

Įgimtas Grybo palinkimas prie skulptūros atveda jį į Kauno Meno Mokyklą, kur jis studijuoja 1922 — 1924 m. 1924 m. jis išvyksta į Paryžių tęsti studijų. Čia jis mokosi pas garsų skulptorių A. Bourdelle, lanko Conservatoire des Arts et Metiers ir Sorbonos universitetą. Francūzijoje jis taip pat dalyvauja darbininkų judėjime, siedamas kūrybinį darbą su politine veikla. Po 1926 m. gruodžio mėn. 17 d. fašistinio perversmo V. Grybas ne-

tenka stipendijos. Nors ir vargdamas didelių skurdą, jis tęsia savo studijas.

Grįžęs 1928 m. iš užsienio V. Grybą vėl ima tardyti policija, kaltindama priklausant komunistų partijai, nors jos nariu jis nebuvo.

Nežiūrint aukštos dailininko meninės kultūros ir ilgų metų studijomis įgytos erudicijos, V. Grybas, kaip įtariamasis asmuo, negali patekti į Kauno Meno Mokyklą dėstytoju. Pradėjęs laisvo dailininko gyvenimą, V. Grybas sukuria Simano Daukanto ir eilę kitų paminklų. Vėliau reakcinė valdžia, matydama žymų skulptoriaus talentą, įvairiais spaudimais bandė Grybą palenkti savo pusėn. Tačiau tai buvo bergždžios pastangos: dailininkas nepasidavė, jis liko ištikimas liaudžiai.

1940 m. birželio mėn. nekenčiamos smetonišės valdžios nuvertimas ir Tarybų Lietuvos susikūrimas atvėrė mūsų menui neribotas perspektyvas. Didysis darbo masių politinis pakilimas, išnaudotojų klasių triuškinimas davė menininkams puikius naujos kūrybinės medžiagos, įkvėpė juos įamžinti didžiuosius įvykius savo kūriniuose. Pirmosiose to judėjimo gretose mes matome skulptorių V. Grybą. Didžiausiu užsidegimu jis ima kurti Stalino ir Lenino, Markso ir Engelso biustus ir visą eilę kitų skulptūrų.

Grybas pasižymėjo nepaprastu darbštumu, turėjo gyvą kūrybinį temperamentą. Jo kūryba yra gausi, savita ir įvairi. Daug jėgų paskyręs kovai dėl darbo žmonių išvadavimo, jis, nors ir neturėdamas darbui palankių sąlygų, su neregėtu pasišventimu dirbdamas, sukuria tikrai vertingų monumentinės dailės kūrinių, praturtindamas jais mūsų meno lobyną.

Kas nežino Meno Mokyklos Kaune (dabar Taikomosios Dailės Institutas) nuostabios tvoros, ant kurios stulpų tupi pelėdos. Tos pelėdos — ankstyvieji, dar masyviniai skulptoriaus Grybo kūriniai.

Per savo, palyginti, trumpą ir audringą gyvenimą, Grybas sukuria nepaprastai daug. Jo kūriniai pilni stebėtinai stiprios išraiškos ir įtikinamumo. Juose dominuoja santūrumas, paprastumas, jie pagauna žiūrovą giliai skulptoriaus pajusta menine tiesa, psichologiškai pagrįsta išraiška ir judėsiu. Grybas niekada nepuola į štampą, visuomet suranda naują vaizduojamosios idėjos aspektą. Ypač jame brangintina tai, kad jis nenukrypsta nuo portretinės interpretacijos.

Simanas Daukantas (pastatytas Papilėje), — tai giliai susimąstęs humanistas, aukštos erudicijos žmogus. Žemaitis (pastatytas Raseiniuose) — tipingas darbo valstietis, atkaklus ir užsispyręs tikis savo teisybe ir pasiryžęs už ją galvą dėti. Vincas Kudirka (K. Naumiestyje) — liaudies, vaikų bičiulis, pamokslinė išraiška šaukiąs paskui save žmones.

Be šių paminklų Grybas sukūrė nemažą skaičių projektų, kurie nebuvo įgyvendinti. Tai paminklas Rygiškių Jonui (turėjęs būti pastatytas Marijampolėje), Kęstučiui ir Birutei (Palangoje), žuvusiems kariams, knygnešui ir eilė kitų. Visi jie nuostabūs, tiek temos įvairumu, tiek plačiu ir vaizdžiu — veržliu susijusios su forma idėjos traktavimu.

Reikia pažymėti, kad be paminklų, Grybas sukūrė nemažą skaičių įvairių biustų, memorialinių biustų ir kt. Nors Grybas šioje šakoje ir įgyja kiek intymų charakterį, tačiau jam geriausiai vyksta monumentalioji dekoratyvaus pobūdžio skulptūra. Pažymėtini jo paskutiniaisiais metais sukurti Markso, Engeldo, Lenino, Stalino, Janonio ir Donelaičio biustai. Deja, su jais mūsų visuomenė nesusipažino, nes vokiškieji kultūros ir tautų žudikai juos sunaikino. Tas barbariškas hitlerininkų okupantų veiksmas padarė didelę žalą mūsų meninei kultūrai.

Grybas buvo nepaprasto kuklumo menininkas. Atkakliai dirbdamas, be paliovos kurdamas, jis dažnai laimi įvairiausių konkursus. Atsidėjęs, dažnai net su nuostoliais dirbdamas, jis visą savo talentą skiria Lietuvos meno kultūrai kelti, puošti jos miestus vertingais meno paminklais.

Statydamas kokį nors paminklą, Grybas pasirinkdavo 3 — 4 žmonės pagalbininkais. Jų tarpe yra dalyvavę ir skulptoriai P. Vaivada, statant paminklą Vileišiui Pasvalyje. P. Vaivada pasakoja, kad Grybas, užsidedęs darbą, visada keldavo labai anksti ir visus žadindavo prie darbo. Savo padėjėjams ji būdavo labai rūpestingas, nuoširdžiai su visais susgyvendavęs.

Gyvendamas pačiame pasienyje, Jurbarko miestelyje, V. Grybas, ūmai užklyptas hitlerininkų sukeltos karo, nesusiorientavo padėtyje, nepasitraukė į Tarybų Sąjungos užnugarį, nors tai jam buvo neišvengiama būtina. Prie to prisidėjo, be abejo, ir transporto trūkumas.

Jurbarko Grybas buvo gerai pažįstamas visuomenei ir žinomas, kaip komunizmo šalininkas. Vokiečių įsakytas, jis buvo priverstas atidinėti du kart per savaitę į policiją registruotis. Manydamas, kad tuo represijos ir apsiribos, jis nedarė žygių pabėgti arba pasislėpti. Tačiau, nepaėjus ir dviem savaitėm, lietuviškai vokiškųjų buržuazinių nacionalistų įskustas okupantams, 1941 m. liepos mėn. 3 d. V. Grybas iš policijos daugiau nebegrižo. Okupantai ir buržuaziniai nacionalistai jį sušaudė.

Taip netekome vieno geriausių ir kūrybiniausių mūsų dailininkų, tauraus tarybinio patrioto. Mūsų širdys turi liepsnoti neužgesnėjusia keršto ugnimi pažangos priešams, kultūros ir progreso stabdytojams, dar tvirčiau stovėti kūrybiniame kelyje liaudies interesų sargyboje. Mums, kaip švyturys, spinduliuoja ir šaukia tokių žmonių vardai, kaip Grybas.

Mūsų žemė

Prasiskina idėjos liaudies pačios kelią,
Išgriaudamos kliūtis ir sunkumus.
Matau ir vėl aš Lietuvą pasėliais žalia,
Matau nušvitusias sodybas ir namus.

Užguitas protas buvo ir pritemęs,
Šiandien priminti net baisu.
Kaip oras, kaip vanduo, taip lygiai žemė
Yra ne išrinktųjų, o visų.

Šią tiesą ilgus amžius vargas dengė,
Nuslino jis, kaip skausmas nuo galvos.
Mes nuvalysime žemelę mūsų brangią
Nuo liekanų juodosios baudžios.

Gyvenimas pasikeitė, išsišakojo,
Prabilo jis visai kitu balsu.
Tvirtai statysime ant žemės koją,
Nes ji bus mano, tavo ir visų.

Teofilis Tilvytis.

TEATRAS DOLERIO VERGOVĖJE

"Kultura i žiznį" laikraščio 7 Nr. dėtos rašytojo K. Simonovo straipsnis apie Amerikos teatrus. Čia dedame to straipsnio santrauką.—Redakcija.

Teatru mes įpratę vadinti aktorių, režisierių, dailininkų kolektyvą, žodžiu, sceninio meno kolektyvą, kuris gali vaidinti bet kuriose patalpose, kaip atskiras meninis vienetas.

Šia prasme suprato teatro, sako Simonovas, Amerikoje visiškai nėra. Niu Jorke teatras—tai patalpos, kur gali vaidinti kas nori ir ką nori.

Pas mus teatras dažniausiai pavadintas jame statomo žanro vardu. Niu Jorke gi jis pavadintas salės savininko, bendrovės ar gatvės, kurioje jis yra, vardu. Teatro pavadinimas nieku būdu nesusiejamas su kokio nors meninio kolektyvo siekimais ar bet kuria menine kryptimi. Tai tik pelninga vieta, kurios reiksmė visų pirma nustatoma nuoma, kurią už ją galima paimti.

Niu Jorke yra kelios dešimtys teatrų, kurių vertingiausi ir garsiausi yra Brodvėjuje. Kai apie dramaturgą sako: "Jo pjesė eina Brodvėjuje," tai nereiškia, kad ji gerai pastatyta. Tai reiškia tik vieną: jo pjesė, kuri neuždirba daug pinigų, bus tuč tuojau iš Brodvėjaus išvyta.

Naują mūsų dramaturgo pjesę paprastai skaito teatro meno vadovas, aktorių kolektyvas nusprendami statyti ją ar ne.

Amerikos dramaturgas naują savo pjesę neša ne teatro meno vadovui, nes tokio visiškai nėra, ir ne aktorių kolektyvui, nes jo taip pat nėra. Dramaturgas neša pjesę "prodiuseriui." Kartais tai gali būti meno žmogus, režisierius, kuris turi pinigų ir gali jais rizikuoti. Tačiau dažniausiai toks "prodiuseris" yra paprastas biznierių.

Ir štai toks "prodiuseris," gavęs naują pjesę, viską apskaičiavęs ir sumetęs, kad gali būti pelno, nutaria ją statyti. Tolimesnis jo rūpestis—rasti salę ir aktorius bei režisierių. Ir čia, kaip ir visur, svarbiausią vaidmenį vaidina doleris. Didelį geroj gatvę salę brangi, tačiau esant pasisekimui bus ir didelis pelnas. Bet pelnui gauti reikia, kad vaidinime dalyvautų "žvaigždės," ku-

rios labai brangiai kainuoja. Tačiau jos duoda pelną... Prasideda kūrybiškai-finanšiniai svarstymai, kaip, mažiausiai išleis, daug uždirbti.

Kadangi nuolatinių teatrų, vadinam, meno kolektyvų, nėra, aktoriai samdomi arba iš kino, ar iš radijo studijų, ar iš tarpo tų aktorių, kurie baigę sutartį. Veikalukui statyti pakviestas režisierius, be abejo, turi teisę dalyvauti parenkant aktorius, tačiau sprendžiamą žodį taria "prodiuseris." Čia svarbiausia aktoriaus "kaina."

Suradus "žvaigždę," kurios vardas bus metrinėmis raidėmis išrašytas viršum pjesės pavadinimo, autoriaus ir režisieriaus vardų, kiti aktoriai parenkami kaip pakliūva, tai neturi reikšmės. Tokiu atveju vargu ar galima kalbėti apie bet kokio ansamblio sukūrimą.

Pagaliau surašoma sutartis su "teatru," vadinam, su salės savininku, dėl salės išnuomojimo. Sutartyje pabrėžiama, kad salės savininkas po penko spektaklio, matydamas, kad nėra gero biznio, gali kiekvieną minutę nutraukti sutartį. Tuo būdu meniniu atžvilgiu geras pastatymas gali būti dėl mažo biznio sužlugdytas, o jo vieton pastatytas menkavertis, tačiau pelningas šlamštelis.

Bet neužbėkim už akių. Tuo tarpu prasideda repeticijos. Čia vėl viską nulemia doleris: "prodiuseris" nori, kad veikalas būtų pastatytas ko greičiau, aktoriai tuo tarpu ir režisierius, kuriems vis tiek moka, nori repeticijas galimai ilgiau pratęsti. Prasideda kova, kurią paprastai laimi "prodiuseris." Repeticijos vyksta dieną ir vakarą, net naktį. Pastatymas nustatomas ne repeticijų, bet dienų skaičiumi: 25-35 dienų.

Lygiagrečiai gaminamos dekoracijos. Čia sprendžia taip pat ne epocha, ne pjesės turinys, ne vidinis būtinumas, bet "prodiuserio" užsimojimas ir salė, kurioje bus statoma pjesė. Menkiausioji komedijėlė ar reviu gali turėti negirdėtai puikų scenovaizdį, o kokia nors monumentinių dekoracijų reikalaujanti klasikinė drama atrodyti visai varganai.

Per 5-10 dienų po premjeros paaiškėja finansinis pastatymo pasisekimas. Gali būti meninių atžvilgių pati silpniausia, šlykšti savo ideologija pjesė, kvaila ir nedora, bet jei ji duos pelną,—bus statoma mėnesius ir metus. Tačiau giliai ideologiška, nepaprasto meninio stiprumo pjesė, turintį didelės reikšmės visuomenės auklėjimui ir moralei bus iš karto išmesta, jei ji neduos didelio pelno.

Bet imkim patį palankiausią momentą: gera pjesė, geras apipavidalinimas, spektakliai vyksta geroje, didelėje salėje, turi gerą pasisekimą.

Čia iškyla reiškinys, apie kurį tarybinis mūsų aktorius savo ir meno laimei jau seniai pamiršo. Mūsų aktoriai dažnai nusi-skundžia, jeigu jiems tenka iš eilės tris keturias dienas vaidinti tą patį spektaklį. Sakoma, tai kenkia kūrybinei nuotaikai, vaidinimo šviežumui. Todėl mūsų teatrų repertuarai sudaromi taip, kad netektų daugiau kaip dvi dienos iš eilės statyti tą patį spektaklį.

Visai kitaip yra Niu Jorke, ypač tuo atveju, kai pjesė turi pasisekimą, gerai uždirba pinigų. Kiekvienas spektaklis, kiekviena diena—tai tiek ir tiek dolerių. Tų dolerių negalima netekti. Todėl pjesė statoma kasdien. Vaidinama iki visiško atbukimo, iki tol, kol yra biznis,—mėnuo, pusė metų, dveji, treji metai . . . diena dienon, be jokios pertraukos eina ta pati pjesė.

Ir štai aktorius kartoja per metus 365 kartus tą patį, antrus metus vėl 365 kartus ir trečius metus vėl . . . kiekvieną vakarą vis tą patį iki visiško atbukimo. Sunku ką nors baisesnio žmogui kūrėjui įsivaizduoti. Jis negali pasitraukti, neužmokėjęs sutarty numatytų vaduotpinigių, negali vaidinti kur nors kitur, nes kas vakarą turi vaidinti čia. "Prodiuserio" pasisekimas aktoriui tampa košmaru.

Statyti naują pjesę? Bet kam? Meniui? Kūrybiniams ieškojimams? Ne. Juk "prodiuseriu" terūpi biznis, doleris.

Meno klausimai tokio nesudomins ir negali sudominti. Jis kapitalistas. Būtų juokinga priekaištauti kapitalistui, kad jis nori išplėsti ko daugiau pelno. Tam jis ir kapitalistas.

Būdingiausias šiuo metu Amerikoje vaidinamų pjesių bruožas yra visiškas bet ko-

kių rimtesnių visuomeninių problemų nebuvimas.

Jau ketvirti metai Brodvėje eina žy-maus Amerikos kino režisieriaus pastatyta muzikinė komedija "Oklahoma." Tai spektaklis turėjęs bene didžiausį pasisekimą per pastaruosius keletą metų. Ir štai kas pasirodė: talentingi ir stiprūs aktoriai per ketveris metus išsigimė, jų vaidyba pasidarė mechaniška, be gyvybės, automatiška. Ir nenuostabu. Juk jie kone per pusantro tūkstančio dienų iš eilės vaidino vis tą patį ir tą patį.

Čia ir pasireiškia ta didžioji Amerikos aktoriaus tragedija. Akla dolerio valdžia tuo būdu pasmaugia meno gyvybę, meno dvasią, paversdama jį verslu, amatu, kur eksploatacijos objektas—aktorių, o meno tikslas—pelnas.

Tą pat galima pasakyti apie "Karmen Džons" spektaklį, taip pat ne pirmus metus einantį Brodvėjaus teatre. Tokių spektaklių nemaža.

Amerikoje teatro menas arba uždirba pinigų, arba jis vejamas iš scenos lauk.

Tokia yra bendra nuomonė apie Amerikos teatro organizacijos principus, apie jo sistemą, kuri yra visiškai menui svetima, kuri meno žmogų parduoda dolerio vergijon.

Žinoma, čia negalima kaltinti Amerikos teatro aktorių. Jie prieš tą dolerio sistemą bejėgiai.

Nežiūrint tų sunkių sąlygų, kuriose Amerikos aktoriui tenka dirbti, stingant meninės atmosferos, be kolektyvo, be repertuaro, vis dėlto iškyla ten nemažai tikrai stiprių talentų, neblogų scenos laimėjimų, kurie vis dėlto nepriaugo iki viso ansamblio laimėjimų, o greičiau yra paskirų "žvaigždžių" pastangų išdavos. Mat, teatras, kaip aukštasis menas, sukuriama per metų metus, kolektyvinio kūrybinio darbo rezultate, todėl puikiausia individuali atskirų profesionalų aktorių vaidyba negali sukurti teatro tikra to žodžio prasme.

Tiesa, pirmaisiais savo valdžios metais prezidentas Ruzveltas, kovodamas su krize, įsteigė gausybę pastovių nedidelių teatrinų trupių, finansiškai valstybės remiamų. Tos pastovios meno kolektyvais pagrįstos trupės, turėdamos pastovų repertuarą, dirbo

daugelyje miestų. Normalios kūrybinio darbo sąlygos pagyveno teatrinę kūrybą, pakėlė scenos meną į aukštesnį lygį.

Tačiau šis pagėrėjimas tęsėsi neilgai. Doleris nugalėjo meną. Praėjo ekonominė depresija, geruosius aktorius nupirko "produiseriai," trupės iškriko.

Šių dienų Amerikos teatras primena viešbutį, kur, gal būt, gyvena ir geri žmonės, tačiau jie nėra šeiminingai. Į naują pastatymą aktorius ateina kaip į viešbutį, jis gyvena svetimoje aplinkoje, ne savo kolektyve, ne savo meniniame ansamblyje. Tai, žinoma, patogiu tik vienam teatro ar trupės šeiminkui, kuris ima pelną, bet ne aktoriumi, ne menui. Menui ši padėtis yra tiesiog žudanti. Bet ten, kur įsimašo doleris, turi nutilti visi kiti argumentai.

O vis dėlto yra Amerikoje vienas teatras toks, kurį mes vaizduojamės, girdėdami žodį teatras. Tai mažytis teatrėlis Holivude, vadinamas "Aktoriaus laboratorija." Senas

garažas perdirbtas į teatro sceną, trys šimtai vietų salėje. Šį teatrą suorganizavo pažangių kino aktorių kolektyvas. Jį organizavo ne dėl pelno, jie vaidina ir repetuoja vėlai vakarais ir naktimis, laisvu nuo filmų gaminimo laiku.

Siame teatre vyrauja rimta kūrybinė draugystė, normalus savitarpinis menininkų bendravimas, dolerio šešėlio nepritemdytas meninės tiesos ieškojimas. Darbo rezultatai rimti. Didelio ir rimto jų darbo vaisius—Ben Džonsono "Volponės" pastatymas.

Tai vienintelis Amerikos teatras, kur nieks negalvoja apie dolerį, apie pigų pasisekimą, apie įtartinu būdu įgytą populiarumą.

Tas nedidelis 30 žmonių kolektyvas, tas teatru paverstas garažas ir karštų meninių širdžių entuziazmas yra tartum protesto balsas, šaukiantis Amerikos teatrą sukilti prieš vergavimą doleriui.

Kalnų Varpeliai

S' o n e t a s

Tarp žydinčių gvazdikų ir saulučių
Kalnų viršūnėj stoviu ir mąstau.
Kokia tyla! Girdėt, kaip vėjas pučia
Nuo apsnigtų viršūnių Ala-Tau,

Kaip baltas katilėlis saulėn kelias,
Kaip skleidžias jo taurelė... Ir jauti,
Kaip stiebias kitas mėlynas varpelis
Gėlėtame Dubysos pakrašty.

Tu gyveni papėdėje Tian-Šano,
O aš—prie kopų Baltijos melsvos;
Bet ten, toli, virš užiančios Maskvos,

Mums ta pati žvaigždė abiem plevena—
Ir tau, sūnau beribio Kazachstano,
Ir man, mažam grūdėliui Lietuvos!

A. Churginas.

Mėnuo Žvitrus

Muzikai Ivanovici.

Mėnuo žvitrus glosto sodo šakas,—
Trukčioja ranka po gitaros stygas.
Gitara skardį siaudžia—gaudžia itin:
Aistringi balsai lekia jos kambarin...

Kelkis, meiluže,—miegot bus gana:
Brėkšta, jau brėkšta dienele jauna...
Tai eikim ir dirbkim, kovokim kartu,—
Kur tiktai aš, tenai ir tu!

*

Ai, kaip gražu! Kokia puiki naktis!
O mūsų keliai juk ir klūčių matys...
Bet mudu žygiuosim ir veiksime bendrai,—
Audrų mes ir kovų juk esam arai!

Kelkis, meiluže,—miegot bus gana:
Brėkšta, jau brėkšta dienele jauna...
Tai eikim ir dirbkim, kovokim kartu,—
Kur tiktai aš, tenai ir tu!

1947.

Jonas Kaškaitis.

MUZIEJAUS AIKŠTĖ

J. JURGINIS

Viena iš pačių senoviškiausių ir gražiausių Vilniaus aikščių yra Muziejaus aikštė, pavadinta ten stovinčių Dailės Muziejaus rūmų garbei. Šita aikštė turi įdomią istoriją, kuri nukelia mus į Lietuvos sostinės tolimą praeitį.

Gediminui perkėlus 1323 metais Lietuvos sostinę iš Trakų į Vilnių, miesto širdim pasidarė pilis. Į pilį vedė visos gatvės ir visi keliai. Pilin skubėdavo žmonės kryžiuočių užpul-ti, iš pilies buvo skelbiami karai ir žygiai. Tačiau Jogailai tapus Lenkijos karaliumi, pilies

rotušė su keturkampiu bokštu virš stogo. Bokšte kabojo varpas ir laikrodinis. Varpas skelbdavo vilniečiams tikrą laiką ir vakarais gaudimu pranešdavo, kad jau metas gesinti šviesas ir eiti gulti.

Rotušėn ėmė burtis visa miesto valdžia: vaitas, burmistras, teismas, įždinė, kalėjimas ir muitinė su miesto svarstyklomis. Kadangi tos visos įstaigos ilgainiui viename name nebegalėjo sutilpti, tai prie rotušės būdavo nuolat pristatinėjami nauji fligeliai, pasiūrės, krautuvės ir net mūrinė tvora kaliniams saugoti. Sekant Magdeburgo pavyzdžiu teisėms paženklinoti paties didžiojo kunigaikščio buvo įsakyta pastatyti aikštėje priešais rotušę gėdos stulpą ir kartuves. Šie du būsūs įrankiai buvo miesto valdžios ir įstatymų galybės ženklai ir kaip kokia grėsmė stovėjo kelias dešimtis metų. Zigmantų laikais Vilniaus vardas plačiai skambėjo. Zigmantui Augustui mirus, Lietuva didžiųjų kunigaikščių daugiau nebeturėjo, o karaliai į Vilnių retai kada beatvažiuodavo, o jeigu ir atvažiuodavo, tai trumpam tebdavo. Sostinę ir visa Lietuvą dažnai valdydavo vaitas, maršalkos, hetmanai, vyskupai ir kiti karaliaus vietininkai. Apleista pilis ėmė griūti, o visas miesto gyvenimas kurtis aplink rotušę. Rotušės aikštė pasidarė žymiausia Vilniaus vieta.

JUOZAS JURGINIS

reikšmė ėmė mažėti. Išvykdamas Krokuvon 1387 metais jis davė miestui savivaldybės teises, iš miestiečių pareikalavo sargybinių piliui saugoti ir mokesčių išdui išpildyti, o miestą valdyti liepė savo broliui Skirgailai. Skirgaila gi paskendęs buvo didikų vaiduose ir intrigoje, dažniau būdavo Trakuose ne kaip Vilniuje, sostinės nemėgo ir ją visai nesirūpino. Vilnių kelis kartus buvo kryžiuočiai užpuolę, gyventojus jie apiplėšė, o miestą padegė. Gyventojų renkami burmistrai jėgos neturėjo ir miesto netvarkė.

Zigmantas Senasis padėjo miestui atsigauti. Paskelbtu raštu pakartojo sostinei suteiktas savivaldybės teises, jie ėmėsi uoliai jas vykdyti. Turgaus aikštėje buvo pastatyta mūrinė

Gresiant Krymo totorių antplūdžiui, Vilniaus gyventojų prašomas didysis kunigaikštis Aleksandras nutarė apmūryti miestą keturialikos metrų aukščio siena, kad joks priešas per ją neperliptų. Tas didžiulis darbas buvo pradėtas 1498 metų balandžio 23-čią. Tą dieną Rotušės aikštėje įvyko didelės iškilmės. Jos viduryje buvo pastatyta altorius su švento Nikolajaus, legendarinio Vilniaus patrono, paveikslu. Procesija, kurioje dalyvavo vyskupas, kunigai, vienuoliai, amatininkų ir darbininkų cechai su savo vėliavomis, apėjusi miestą būsimos sienos ženklu, sustojo ties altoriumi pasimelsti. Pamaldų metu skambino visų bažnyčių ir cerkvių varpai, šaudė senovinė Vytauto patranka, stovėjusi Pilies gatvėje prie mažutės mūrinės cerkvės. Apeigas baigus žmonės pasidalino į penkias grupes ir kas su dalba,

kas su kastuvu iš aikštės nuėjo darbo pradėti. Sieną vilniečiai statė ištisus penkerius metus.

Rotušės žmonės rinkdavosi dažnai. 1535 metais jie čia buvo susirinkę pareikalauti iš valdžios vandens. Nors tuomet, kaip ir šiandien, dvi didelės upės bėgo per Vilnių, bet žmonės neturėjo ko gerti. Upių vanduo buvo užterštas, o tyras vanduo priklausė vienuoliams dominikonams. Vingrių šaltiniai, iš kurių bėgo geriamas vanduo, buvo anapus miesto sienos ir priklausė vienuoliams. Jie tą šaltinį paskelbė esant švento Jono versme ir turint stebuklingą gydymąją galią. Iš pradžių iš maldininkų ir ligonių už vandenį imdavo tiek, kiek kas duodavo, o vėliau, kada žmonės ėmė jį kibirais senti ir gerti, kaina kilo. Dėl to žmonės ir susirinkdavo aikštėn reikalauti, kad šaltinių vanduo priklausytų visiems. Jie laimėjo. 1536 metais miesto valdyba atpirkė iš vienuolių Vingrių šaltinius už 170 kapų lietuviškų skatikų ir 10 svarų pipirų. Ne gana to; miesto valdyba mediniais vamzdžiais iš šaltinių vandenį atvedė net į patį miesto vidurį, tuo įrengdama pirmąjį Vilniaus vandentiekį.

Gėdos stulpas ir kartuvės ne dykai šalia rotušės stovėdavo. Čia būdavo rišami ir kariai mi dideli ir maži nusikaltėliai. Gėdos stulpą žmonės praminė pilotu, o kartuves supuoklėmis. Tose "supuoklėse" karalius Steponas Botoras 1580 metais įsakė pakarti didiką Gregorijų Astiką, kam jis, pamėgęs lėbauti, išdavė rusų carui Jonui Žiauriamam valstybines paslaptis ir be to padirbinėjo netikrus pinigus.

Gie kitų metų balandžio 14 dieną toje pačioje vietoje atsitiko didelis dalykas. Iš pat ankstyvo ryto vežimai vežė aikštėn malkas, šiaudus, smalą ir vertė į krūvą. Tuo pačiu metu aikštės viduryje, braukdami nuo kaktos prakaitą, keli vyrai kasė plačią ir gilią duobę. Ją bebaigiant kasti Didžiąją gatvę atvažiavo ginkluotų sargų lydimi du poriniai arkliai, prikrautų knygų ir kažkokių popierių, Jezuity akademijos auklėtiniai krovė iš vežimų pakaitomis knygas ir malkas, ir laistė smalą. Kas į duobę netilpo, buvo sukrauta į laužą. Pasižiūrėti kas čia bus, prisirinko daug žmonių. Apie dešimtą valandą sugaudė trimitas, ėmė mušti bugnai. Prie laužo artėjo bažnytinė procesija.

Kunigas Jezuitas, pavarde Kapeckas, užlipo ant tos malkų ir knygų krūvos. Smalsuolių minia nustebusi sukuždėjo: "Eretiką degins."

Kai kurios jautresnės moterys netakis užsidengė. Tačiau ant laužo užlipęs žmogus neatrodė, kad būtų pasiruošęs liepsnoje mirti. Jis persižegnojo, darydamas didelį, lėtą kryžių, ir pradėjo pamokslą į susirinkusiuosius.

—Kalvinistai, liuteronys ir visi kiti eretikai,—balsiai kalbėjo tas vienuolis,—piktina savo raštais dievą ir veda jus į pražūtį. Tėpavirsta jų knygos dūmais ir pelenais. Ugnis teparodo tiesą.

Pamokslą baigęs vienuolis pašventino degalą, kuria ugnia vėliau buvo padegtas laužas. Liepsna kilo į dangų, blaškoma stipraus audros vėjo. Knygos degė iki vakaro. Temstant ėmė skambinti bažnyčių varpai, kažkieno sukurstyti žmonės vėl ėmė plūsti aikštėn ir reikalauti sudeginti netikinius su visa jų manta. "Ugnis teparodo tiesą,"—girdėjosi minioje balsai. Kita maistininkų dalis tuo tarpu jau daužė akmenimis ir basliais Lenčicko spauštuvę, kurioje buvo spausdinami kalvinistų raštai. Nežinia kuo toji diena būtų pasibaigusi, jeigu nebūtų pradėjęs lyti smarkus lietus ir jeigu pilies sargai ir kareiviai įsiundytos minios būtų nepradėję vaikyti.

Po Stepono Batoro mirties šimtą dvidešimt metų Rotušės aikštė, galima sakyti, gyveno ramiai. Kartuvės su gėdos stulpu ilgainiui supuvę išvirto, o naujų niekas nebeplastatė. Aikštėje vykdavo turgai, devintinių procesijos, kareivių parada, komedijantai su prijaukintomis meškėmis rodydavo čia savo išdaigas, žodžiu, gyvenimas buvo kasdieninis.

1781 metais senąją rotušę ištiko nelaimė. Nuvirto jos bokštas, 42 metrų aukščio. Kad jis pakrypęs ir ruošiasi virsti, visi matė ir žinojo. Miesto valdyba bandė jį ramstyti, kad nenuvirstų. Tačiau pradėjus pamatus judinti, bokštas dar labiau pasvirto. Miesto šeimininkai įsitikinę, kad bokštas virs, visiems Rotušės aikštės gyventojams paskelbė pavojų. Išėjimas į Vokiečių gatvę buvo uždarytas, o gyventojams liepta laikyti atdarus langus, kad nuo trenksmo ir oro spaudimo stiklai neišbyrėtų. Laikrodis ir varpas iš bokšto jau prieš kelias dienas buvo išimti ir perkelti į Kazimiero bažnyčią. Nors pasiruošimas ir didelis buvo, vis dėlto bokštas virsdamas daug žalos pridarė. Užmušti nė vieno žmogaus neužmušė, tik sugriovė prie rotušės pristatytas kelias krautuves ir miesto archyvą su visais dokumentais.

Kuriam laikui praslinkus po bokšto griu-

vimo visame Vilniuje pasklido gandas, kad Rotušės aikštėje aptiktos gyvojo sidabro gyslos ir kad miesto valdybos nariai paslapčiomis tą gyvsidabrį kasa, uždirbdami didelius pinigų.

Gandas pasiekė net paties karaliaus ausis. Dėl to finansinė Lietuvos komisija karaliaus vardu pareiškė Vilniaus savivaldybai nepasitikėjimą. Vaitas, burmistrai ir kiti aukštieji pareigūnai išsigynė nieko apie turtą esantį žemesė nežina. Buvo sukviešti patys žymieji Vilniaus mokslininkai kalbamos vietos žemės sluoksniu patikrinti. Jie ištyrė Rotušės aikštės dirvožemio sudėtį ir nustatė, kad jame gyvojo sidabro gyslų nėra ir dėl jo savybių net būti negali. Netrukus paaiškėjo, iš kur tos visos kalbos apie didelį turtą kilo. Pasirodo, vieno pirklio krautuvėje buvo kelios bonkos gyvojo sidabro. Bokštas griūdamas krautuvėje sugniuždė ir gyvąjį sidabrą paliejo. Valydami aikštę nuo griuvėsių, darbininkai jį aptiko, ir apie radinį, matyt, kitiems papasakojo.

Apspurusi su nuvirtusiu bokštu rotušę sto- vėjo keletą metų. Tik 1783 metais pagal architekto Gusevičiaus planą buvo ji iš naujo atstatyta tokia, kokia ir dabar tebestovi. Visi aplink senąją rotušę niuksoję priestatai buvo nugriauti, kalėjimas, teismas ir muitinė su miesto svarstyklėmis išskeldinti kitur. Aikštė buvo taip pat pagražinta, pasodintos dvi eilės jaunų medelių, po jais pristatinėta ir gėlių prisėta. Dažnai čia rinkdavosi miesto jaunimas pasilsėti ir padykinėti. Šventadieniais grodavo orkestruos. Aikštėn sueinančias gatves miesto valdyba akmenimis išgrindė.

1794 metų sukilime ši aikštė vėl nemaža įvykių patyrė. Balandžio 13 d. naktį sukilėliai šturmavo rotušę, stiprios sargybos saugomą. Buvo daug triukšmo, šaudė iš šautuvų ir iš patrankų. Keli sargybiniai buvo nukauti, o kiti paimti į nelaisvę. Belaisviai drauge su karininkais buvo uždaryti į Kazimiero bažnyčią, o jų kepurės pagal miesto to meto papročius aikštės viduryje sukrautos ir stirtą. Sukilėliams miestą paėmus, Rotušės aikštėje vėl buvo passtatytos kartuvės. Apie ketvirtą valandą po pietų Pilies gatvėje pasigirdo bugnas. Į aikštę žygiavo būrys kareivių sukilėlių, o už jų karietoje, pakinkytoje pora širmų arklių, važiuo Lietuvos hetmanas grafas Kasakauskas savo geltoname, baltais riestainiais išrašytame šlafroke. Tokį jį rado sukilėliai, nuėję suimt, na-

mų pastogėje pasislėpusį. Priešais karietą ant bėro žirgo jojo Vilniaus sukilėlių vadas pulkininkas inžinierius Jasinskis. Pabėgęs iš arešto ir persirengęs kaminkrėčiu jis organizavo sukilimą. Jo žodis tuo metu buvo virtęs įsakymu. Karietos užpakalyje jojo raitelių būrys.

Eisenai sustojus, Jasinskis prašeko į susirinkusius šiais žodžiais: "Piliečiai, čia bus vykdoma bausmė, kurios ginčyti niekas neturi teisės, ar ji kam patiks ar nepatiks,—kiekvienas privalo tylėti ir jeigu kas drįs pakelti savo balsą, bus pakartas šitoje pačioje kartuvėje." Po tokios kalbos minia tylėjo kaip siena. Vilniaus tribunolo sprendimą, sėdėdamas ant arklio perskaitė kolegijos narys, advokatas Gasparas Elenieris. Iš jo lūpų per visą aikštę nuskambėjo žinia, kad Lietuvos hetmanas, ištikimai tarnaudamas carui, išdavė savo tėvynę ir už tai nusipelnė mirtį.

Prie pasmerktojo karietos priėjo kunigas, siūlydamas paskutiniuosius savo patarnavimus. Kasakauskas atliko išpažintį, pasimeldė ir buvo pakartas. Už jo vėl skambino Kazimiero bažnyčios varpai. Tris valandas pakabojęs hetmano lavonas iš kartuvių buvo išimtas ir palaidotas Stepono bažnyčios švento-riuje.

Sukilimą numalšinusi vėl aikštėje kurį laiką buvo ramu. Miestas po truputį augo. Aplink aikštę vis daugiau statėsi mūrinių namų. Jeigu ne 1812 metai, galbūt, ši aikštė tiek daug rūstybės patyrusi, būtų pradėjusi naują, šviesesnę gadynę. Tačiau ir jai teko dalyvauti didžiosios Napoleono tragedijos paskutiniame akte. Tų metų rugpjūčio 15 dieną Vilnius turėjo švesti prancūzų imperatoriaus, su dideliu pasisekimu žygiuojančio į Rusiją Maskvos užimti, vardo dieną.

Užkariautojo vardadienio išvakarėse buvo kabinėjamos šviesos, pinami iš žalumynų vainikai ir verdami valgiai. Saliutavo patrankos. Rytojaus dieną Rotušės aikštėje įvyko kariuomenės paradas. Žygiavo trikampėmis kepurėmis pasipuošę prancūzai, išsilavinę lenkai, bavarai ir imperatoriaus gvardija. Nuo rotušės laiptų susirinkusiems ugningą kalbą apie laisvę ir gražią ateitį pasakė miesto prezidentas Romeris. Kalbą baigęs jis visus susirinkusius pakvietė vaišių. Ant aikštės išstatintų stalų iš anksto buvo prikauta keptų jautienų, paršų, avių ir net paukštienos. Alaus, vyno ir degti-

nės visiems užteko po stiklinę. Norinčių dykai pasivažinti atsirado gana daug, daugeliui net grįstis teko. Šitoks miestelėnų vašinimas truko nuo ketvirtos valandos po pietų iki dešimtos valandos vakaro.

Sutemus rotušės skendo šviesose. Tarp jos fasado kolonų pakabinti buvo du didžiuliai paveikslai, vaizduoją minios sveikinimus ir savanorius raitelius. Ant prekinio rotušės skliauto iš šviesų buvo padaryta didžiulė N. raidė. Pačiame valgių įkarštyje ji ėmė ir visiems matant nukrito, tarsi išpranašaudama tai, kas vėliau atsitiko.

Po trijų mėnesių Naujosios Vilnios ir Ašmenos keliais į Vilnių artėjo marga žmonių lava, nebepanaši į kariuomenę. Be ginklų, lipdami vienas per kitą, rengdamiesi mirusių draugų drabužiais, prancūzų kareiviai skubėjo į Vilnių, tikėdamiesi čia pavalgysią ir sušilsią. Tie, kurie Vilnių pasiekė gruodžio 7 dieną, dar rado sandėliuose ir krautvėse maisto, o atėjusieji vėliau turėjo plėšikauti. Paskutinė badmirių minia miestą užliejo gruodžio 9 dieną. Nuo jos gynėsi gyventojai lazdomis, peilais ir net kumštėmis. Karininkai dar šiaip taip prisiglaudė privačiuose butuose, o kareiviams reikėjo miegoti Rotušės aikštėje po atviru dangumi. Šalčio tą naktį buvo trisdešimts laipsnių. Prie sukurtos aikštės viduryje ugnies kiekvienas mirštantis norėjo prišliaužti. Apšilusius turėdavo plėste nuo ugnies atplėsti, kad būtų vietos kitiems.

Vilniun įėjusį maršalo Kutuzovo armija aikštę rado pilną negyvėlių ir į nelaisvę paėmė tūkstantį septyniolika žmonių. Kad būtų išvengta užkrečiamųjų ligų, policijos viršininkas tuojau įsakė miesto gyventojams kasdien valgyti svogūnų, česnakų, gerti atmiešto acto ir visada šitų prieskonių turėti su savim. Orui apvalyti aikštėse ir gatvėse buvo užkurti laužai.

Po prancūzmečio vėl kurį laiką aikštę gyveno ramiai, didesnių įvykių neužkrečiama. Rotušės duris vis dažniau ir dažniau ėmė varstyti darbininkai, kurių skaičius nuolat augo. Į aikštę kasdien rinkdavosi juodadarbiai su piuklais, kirviais, kastuvais ir net su vežimėliais laukdami darbo. Ilgainiui ši aikštė tapo darbininkų susirinkimo vieta. 1898 metais čia buvo pirmą kartą atšvęsta pirmosios gegužės šventė. 1845 m. miesto valdybai iš rotušės išsikrausčius ir įtaisius čia teatrą, aikštės var-

das dėl to nepasikeitė, tačiau jos reikšmė ėmė mažėti. Pirmenybę paveržė Katedros ir Lukiškių aikštės.

Dabar ši aikštė vadinasi Muziejaus aikšte. Buvusios rotušės rūmuose dabar įsikūręs Dailės muziejus. Didelė dalis aplinkinių namų sugriauta. Yra daug gražių miestų ir gražių aikščių. Tačiau Muziejaus aikštė su kelių šimtmečių praeitim tėra viena, kaip vienas yra Vilnius.

Linksmą Dainą

Muz. J. L. Feldmano.

Blizga vyno krištalai

Gintarinė spalva,—

Ūžia, baladoja stalai,—

Sukasi galva...

A!...

Susibūrėm čia, mieli draugai:

Nesimatę buvom taip ilgai,—

Taigi džiaugkimės visi kartu—

Nesiklauskim, kas tai aš, kas tu...

Lai skardėja mūs' linksma daina,

Nuosirdumo broliško pilna,—

Kad visi veikiame krūvoj

Bendro darbo brolijoj!

Dunda mūs' priešų griausmai,—

Nubaidyt bando mus...

Mes iš to tik juokiams linksmai:

Mūsų bus viršus!...

Susibūrėm čia, mieli... ir tt.

*

Ne tokie, bra, mes bailiai,—

Mūs' didžiulė dirva!

Ką mes ariam, ariam giliai:

Duona mūs sava!

Susibūrėm čia, mieli... ir tt.

Kas pasauly—visa mūs',

Tvirta mūsų ranka,—

Kursim, kursim darbo namus

Draugiška talka!

Susibūrėm čia, mieli... ir tt.

1947

Jonas Kaškaitis.

RAŠYTOJA MARIJA LASTAUSKIENĖ

75 Metų Amžiaus Sukaktuves Minint

ANT. VENGRIS

Marija Lastauskienė, kaip ir jos 1926 m. mirusi sesuo Sofija Pšibiliauskienė - Lazdynų Pelėda, priklauso mūsų rašytojų klasikų - realistų grupei. Jos žanras — beletristika — nuo smulkių buitinių vaizdelių ligi apysakų ir romanų. Jos raštuose atsiskleidžia luomų santykiai antroje 19 amž. pusėje ir 20 amž. pradžioje. Ji labiausiai vaizduoja feodalinės tvarkos

turtingą istorinių įvykių bei socialinių verpetų laikotarpį.

Marija Lastauskienė gimė 1872. V. 15. Šiauliuose, kur trumpą laiką gyveno iš užsienio sugrįžę jos tėvai, Paragių dvaro (Tryškių valsčiaus) savininkai. Jos tėvas buvo dailininkas ir literatas mėgėjas. Ūkio reikalais jis mažai tesirūpino, praktiškai tvarkytis, panaikinus baudžiavą, nebeprisitaikė. Todėl šeimos buitinės sąlygos tolydžio vis sunkėjo, taip, kad ir dukterims Marijai ir Sofijai, nebeįstengė duoti sistematingo mokslo. Jas mokė pats tėvas namie.

Bet betarpiškai bendraudama su liaudimi, Marija ėmė kritiškai vertinti tuščias tėvų pastangas išlaikyti seną gyvenimo lygį ir būdą. Jos dėmesys ir simpatijos kryo į liaudį. Jos intymesnė pažintis su vienu iš darbininkų tėvams labai nepatiko, ir jie išsiuntė dukterį į Šiaulius mokytis siuviso. Čia išbuvusi 3 metus, Marija patenka turtingos tetos J. Sviežavskienės globon ir išvažiuoja pas ją į Varšuvą mokytis muzikos. Tačiau muzikos pamokas globėjos nuožiūra Marijai greit teko pakeisti vargingu darbu be atlyginimo tos pačios tetos laikomoje rankdarbių dirbtuvėje. Čia Marija Lastauskienė susidūrė su miesto darbininkų skurdžia buitimi ir su jų išnaudojimu iš samdytojų pusės. Ir pati Marija pilnai susipažįsta su tuo išnaudojimu.

Marija Lastauskienė iš pat mažens mėgo literatūrą. Jau Paragiuose ji rašinėjo eilėraščius lenkiškai. Varšuvoje ji turėjo progos susipažinti su platesniu literatūriniu pasauliu. Dėdės literato šeimoje lankėsi tokie rašytojai, kaip Sienkevičius, Prusas, ji domėjosi Ožėkienės, Konopnickos raštais, ypatingai ji mėgo Slovakų, Mickevičiaus. Lermontovo poeziją. Varšuvos periodikoje ji išspausdino keletą savo kūrybos eilėraščių ir pirmą didesnę autobiografinę apysaką "Be vairo." Tačiau atsidėti literatūrai Marija negalėjo dėl sunkaus fizinio darbo, atėmusio jai visą laiką ir visas jėgas.

Tuo tarpu jos sesuo Sofija Pšibiliauskienė jau pradėjo reikštis lietuvių literatūros gyve-

MARIJA LASTAUSKIENĖ

giuviną Lietuvoje. Jos piešiami vaizdai rodo, kaip medžiagiškai ir dvasiškai susmukusi dvarininkija, vis dėlto dar sugebėjo išnaudoti neisipratusį ir neorganizuotą valstietį ir darbininką kaime. Ji gyvai aprašo skurdžią darbo žmogaus dalį didmiesčiuose. Aprašo ji ir buržuazinės Lietuvos gyvenimą, parodydama išnaudotojų moralinį smukimą.

Marijos Lastauskienės tematika didžia dalim yra glaudžiai susijusi su jos pačios asmeniniais pergyvenimais, kurie apima platų ir

nime. 1898 m. "Ūkininke" ji išspausdino vieną pirmųjų savo kūrinių "Našlaitė" Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Ji, susitarusi su Marija, maždaug nuo to laiko ėmė versti lenkiškai parašytus sesers kūrinius į lietuvių kalbą ir spausdino juos prūsųnuose laikraščiuose bendru Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Toks seserų rašytojų bendradarbiavimas tęsėsi su mažom išimtim ligi pat Sofijos Pšibiliauskienės mirties.

Po 9 metų grįžusi Paragiuosna, Marija išvyksta į Petrapilį, kad bent kiek uždirbtų bankrutuojančiai tėviškei palaikyti. Bet čia ją sutinka dar didesnė vargai, nepatyrusios rankdarbininkės pažeminimas bei išnaudojimas to didmiesčio dirbtuvėse. Buities sąlygos kiek pagerėjo, kai Marija stojo tarnauti į lenkų socialistų laikomą biblioteką. Čia ji įsitraukia į darbininkų švietimo ir organizavimo darbą: bibliotekoje ji slepia ir saugo darbininkų ir kareivių tarpe lenininę "Iskrą" (1900—1903). Čia jai atsiranda daugiau laiko pačiai lavintis ir kurti. Ji parašo žymesnes apsakaites iš didmiesčio darbininkų gyvenimo "Vanka," "Paša" ir kt.

1905 m. revoliucija Marija Lastauskienė praleidžia iš dalies Petrapily ir Paragiuose. 1906—1908 m. laikotarpiu, kada ji su seserim apsigyveno Vilniuje, prasidėjo intensyvesnis abiejų Ivanaukaičių rašytojų bendradarbiavimas. Jau 1905 m. Vilniuje pasirodo atksira knygutė M. Lastauskienės kūrinių "Pavasario rytmetį," "Burtininkė" su sesers vaizdėliu "Davatka," Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, o 1908 m. ten pat buvo išspausdinta jos pavarde didesnė apsakaitė "Auka."

Prieš pirmąjį pasaulinį karą Marija Lastauskienė kurį laiką gyveno Rygoje, sunkiai dirbdama. Per karą ji apsigyveno Paragiuose.

Pragyvenimo ir kūrybos sąlygos buržuazinėje Lietuvoje jai nepagerėjo. Ypatingai jai sunku rados, kai mirė sesuo, atimiamusia jos bendradarbių ir patarėjų, įvedusi Mariją Lastauskienę į lietuvių literatūros gyvenimą. Tada ji pradėjo rašyti lietuviškai ir rašė, palyginti, daug. Bet honorarų gaudavo mažai.

Dabar jubiliejatei, tarybų valdžios dėka, susidarė palankios kūrybai sąlygos. Nors jos sveikata nebe iš tvirtųjų, tačiau ji yra pasiryžusi duoti bent atsiminimų iš savo ir sesers gyvenimo bei literatūrinės veiklos.

Pirmieji Marijos Lastauskienės kūrinių, L.

Giros surinkti iš periodikos, buvo išspausdinti su Sofijos Pšibiliauskienės raštais 4 tomuose 1921, 1922 ir 1928 m.; apysaka "Radybos" jau Marijos Lastauskienės pavarde išleista 1930 m.; romanas "Iki mirties" — 1939 m., apysakų rinkinys "Laimės griuvėsiuose" 1940 m., vaizdelių knygutė "Upės dovana" 1946 m. Nemažas kiekis jos didesnių ir mažesnių kūrinių lieka paskleistas buržuazinių laikų periodinėje spaudoje.

Geriausia suprasti ir įvertinti Marijos Lastauskienės kūrybą iš jos gyvenimo. Jai visas jėgas teko atiduoti besirūpinant kasdieniniu duonos kėsnu. Kūrybai per visą gyvenimą neteko reikiamai atsistėti.

Marija Lastauskienė visų pirma pasirodo kaip griūvančios feodalinės santvarkos kritikė. Dvarininkai jos raštuose, tai praeities žmonės, pasenusi, atgyventų papročių, egoizmo, apatijos žmonės. Dvaro panelės, tai "karalaitės lėlės," gubernančių augintos, kurios, kaip drugiai, žūsta, prisilietusios tikrovės. Dvaro ponaičiai — tuščiagalviai, nuotykių ir lengvų uždarbių gaudytojai: kortomis, spekuliacija, vedybomis. Visa ši ponija išnaudoja ir demoralizuoja liaudies žmones ir neša jiems neišgydomas žaizdas. Tokį atgyvenusį gyvenimą Marija Lastauskienė vaizduoja apysakose "Auka," "Naujasis takas," "Dėdės šposas," "Laimės griuvėsiuose," "Prie šaviškių" ir kt.

Kita jos kritikos linkmė, tai miestas, kur buržuazinio, kapitalistinio gyvenimo sąlygose skursta darbo žmogus. Prieš skaitytoją iškyla galerija dykduonių, nuobodžiaujančių ir ištvirkaujančių ponų ir ponių, o iš antros pusės — vargšų darbininkų eilės, Vankų, Pašų, Stenių, Anių, dūstančių ir alkstančių tamsiose dirbtuvėse, virtuvėse ir rūsyse. Tai Marijos Lastauskienės didmiesčių darbininkės pergyvenimai ir įspūdžiai, piešiami su nuosirdžiu jausmingumu ir lyryniu sentimentu ("Vanka," "Paša," "Pirmoji tarnystė," "Kaip pasakoj").

Ta pačia kryptimi M. Lastauskienė vaizduoja ir buržuazinės Lietuvos vad. diduomenės atstovus iš vienos pusės ir darbo liaudies žmones iš kitos (rinkinys "Laimės griuvėsiuose," 1940). Vis dėlto Marijai Lastauskieniė labiau meniškai sekasi pavaizduoti dvarponių ir liaudies santykius.

Ji iškelia, išaukština liaudies žmogų darbininką, parodo jo darbštumą, sveikumą ir gy-

(Tąsa ant 24 pusl.)

MŪSŲ KNYGOS IR JŲ MYLĖTOJAI

DR. J. BALTRUŠAITIENĖ

Prisimena tie laikai, ir tai dar ne labai seni, kuomet prasidėjo lietuvių kalba spausdinimas brošiūrėlių, kurioms duodavo vardą "knygos." Tokios knygos irgi tik retai tepasirodydavo ir buvo skaitytojų branginamos.

Neskaitant maldaknygių, buvo "Istorija Septynių Mokytųjų." Kiek ji kalbų sukeldavo! "Mikaldos Pranašystos"—spėjimas, kas galėjo būti tuose sudegintuose tomuose? "Sap-

tis ir pamatė vylūgystę ten, kur skaitėsi šventa. Kunigai šėlo, ponai šėlo, davatkos šėlo, ėmėsi persekiojimų, išdavytųjų, skundų policijai prieš tuos, kurie platino arba skaitė tas knygas. Šimtai mūsų pionierių skaitytojų, nė keno neatmenamų, už tokių knygų skaitymą arba turėjimą buvo nuteisti arba į šaltus Sibiro tyrus išsiųsti. Ar šios dienos dvasiškija kitaip elgtųsi, jeigu kas jos klausytų?

Laikui bėgant didėjo skaičius tų brošiūrėlių, visokio turinio, ir pradėjo pasirodyti viena kita knyga tikroje to žodžio prasmėje: Simano Daukanto "Lietuvos Istorija," "Lietuvos Raštai ir Raštininkai," vėliau žodynas lietuvių-anglų kalbomis ir daug kitų vertingų knygų.

Nuo 1904 jau negiliau davatkų skundai nei kuniginės drausmės. Spauda buvo sugrąžinta, nors cenzūruojama. Knyga "Knygnešys" aprašo anos gadinės pergyventus pasišventimus tų kovotojų už kalbos ir rašybos teises.

Dabar, prasidėjus laisvai spaudai, lietuviai, visas prabangas aplenkiami, rūpinasi steigimu spaustuvių, rašymu raštų mokymuisi kalbos, informacinės medžiagos. Ir, kaip amžinai buvę, veikia kliudytojai, bet jų taktika mainosi ir silpnėja. Ir tą, už ką aunomet dėl jų skundų ištremė į Sibirą, Viatką, ar kur kitur, jie šiandien pripažįsta ir naudoja. O vaikai ir anūkai anų tremtinių progreso keliu žengia pirmyn ir anie skundikai negali pasivyti jų.

Iki šio laiko jau mūsų literatūra yra aprūpinta visokiais mokslo ir literatūros skaitymais ir rankvedžiais, pasaulinės literatūros vertimais, aukštos vertybės beletristika, profesijų ir amatninkų rankvedžiais, didžiojoje, gražiai ir gerai apdarytais. Turime aibes visokių periodinių leidinių, kurie verti gražaus apdarymo ir vietos mūsų knygynėliuose.

Dabar man prisimena knygynėliai namuose.

Kuomet mūsų pionieriai sulaukdavo anų brošiūrėlių nusipirkti, jautėsi esą svarbiais, mokytais,—jį pajaukdavo, paniekindavo ir kitaip pašiepavo jo gausdinę, moteris ir kaip mes vadindavome, "gerieji žmonės." Ne vienuose namuose buvo paprotys visokią literatūrą sudeginti, kartais nerodžius savininkui.

Dr. Johanna Baltrušaitienė

nininkas" svarbią vietą užėmė, nes kiekvienam rūpėjo atspėti ateitį, todėl galvas kvaršino atsiminimui, ką buvo sapnavę tą naktį. "Kabalas" neva žaismė, neva pranašystė.

Šiandien tokią literatūrą skaitome bergždžia. Vienok ji savo rolę lietuvių, kaipo tautos, išgyvenime atliko, palaikė gyva mūsų rašliavą per tą kritišką laikotarpį, kuomet buvo sunaikinta visa mūsų raštija, o kalba ir rašyba paniekinta, draudžiama.

Pradedant "Aušros" išleidimu, jau prasideda spausdinimas naujų knygų. Tai buvo keleto lapelių brošiūraitės, tankiai taikomos naikinimui davatkiskų prietarų: "Smertis," "Ob-rusitieliai" ir kitos panašios knygos vis buvo taikomos į sąžinę ponų ir kunigų, o blaivinančios kaimiečio protą.

Tos knygos sukėlė baisią audrą, sudrumstė miegantį protą. Prasiblaivę, tūli ėmė dairytis

Dėl to būdavo ir karštų susirėmimų. Skaitančius prašydavo atstatyti nuo darbo, išvaryti iš gaspados. Bet vistiek jau į Sibirą nereikėjo išeiti. Tai buvo antras laipsnis apšvietos—tolerancija.

Igyvenus toleranciją, žiūrėkime, kaip tas knygas jų savininkai godoja.

Atsimenant, kad knygos yra mūsų geriausi, ištikimiausi ir kantriausieji draugai, veržiasi klausimas, ar mes su jomis pasielgiame, kaip su panašiu draugu? Knyga neprotestuoja, nepaisant, kaip ją naudoji, kur padedį ir kaip ją kritikuoji arba paniekinai, tik jos liūdnumas pasireiškia tuomi, kad ji išplaištyja, pagelsta, trupa, nesuiglaudžia kaip reik, visa išvaizda pasidaro liūdna.

Kad su geru draugu taip pasielgtume, tai ne ilgai jis liktų draugu.

Dabar pažiūrėkime, kaip išrodo knygos pas tuos, kurie jas myli.

Jo knygos nesumestos į kampą nei į skryniją, į kurią retai dirstelėjame—jo knygos adarytos, tvarkingai sustatytos ant lentynaitės arba spintoje, uždarytos nuo dulkių, bet matomos ir po ranka, prieinamos ištiesimu rankos. Ir pas jį net priešingų pažiūrų knygos lygiai gražiai užlaikomos.

Kodėl jis taip brangina tas knygas? Gal dėl to, kad tenai glūdi lobynas progresyvėjimui, proto gimnazikai? Ten kėri galybė pažiūrėti į kito žmogaus mintis, protą, ir palyginti jį su savuoju. Ten proga pažiūrėti į šimtų žmonių protus ir palyginti su savo. Ir gerai, kritiškai apsvačius savo ir kitų pažiūras, darai išvadas, nusistatai sau tuose klausimuose rubėžius visai kitokius, negu būtum nusistatęs, jei nebūtum skaitęs. Ir, kas svarbiausia, esi supratęs pamatus (principus) dalyko. Gi pamatus supratęs, gali suprasti ir linkmę, kurio dalykas eis.

Jeigu tavo knygos sukrautos kelnorėje, ant aukšto, kur retai lankoma, aukštai ant lentynos su visokiom atmatom susimaišiusios arba giliai užkastos, tai tau jos neturi jokios vertės, tu tų knygų nepažįsti ir nors būtum perskaitęs, neturi progos pasipažinti arčiau.

Kartais klausiamo, kiek knygų reikia perskaityti, kad liktum apsišvietęs.

Ne daugume perskaitytų knygų glūdi apsišvietimas, svarba glūdi tame,—kaip gerai supratai tą, ką skaitai.

Pavyzdin: žmogus lanko universitetą, ten

jis praleidžia nuo 4 iki 12 metų, kartais daugiau. Visu tuo laiku jis, palygintinai, visai mažą kiekį knygų perskaitė. Vienok tas, kurias perskaitė, jis nuosekliai suprato. Jam skaitymas stoja vaizdu, jis negali kitaip skaityti. Tai tą jis išmoksta universitete. Apart to, žinoma, išmoksta pasirinkti skaitymą, išmoksta pritaikyti savo patyrimus pagal skaitytas rodykles. Ir, galop, pabaigęs universitetą jis pamato nepaliestas žinojimo erdves. Nuo žinojimo, jis leidžiasi į erdves, į tolesnius tyrinėjimus, ir patyrimus jis jau rašo į knygas kitiems.

Mokslinčiai yra patyrę, kad ne daugume, bet neoklume skaitymo glūdi apšvieta.

Tūli atsisako opozicijos knygas skaityti. Čia tai klaida. Iš pačios opozicijos minčių matai tvirtumą savo pažiūrų.

Mūsų gaidynė reikalauja, kad lavintumiesi. Gerai pasirinkta knyga, gerai skaitoma, gerai suprantama, gerai užlaikoma, tai draugas, kuris išmokys mus, ko tik mes pageidautume,—tik duokim jai progą.

Rašytoja Marija Lastauskienė

(Taša nuo 22 pusl.)

vybingumą, kaip dvarininkijos ir buržuazijos atstovų būdo priešingybę. Tuo būdu ji skelbia darbo liaudies išsilaisvinimą; ji kovoja su tamsumu, prietaringumu bei moraliniu pakrikimu ("Burtininkė," "Radybos").

Jubiliejatės kūrinių kalba paprasta, suprantama plačiausioms skaitytojų masėms. Nors jos pirmųjų, pačių žymiųjų, kurinių galutinis apipavidalinimas priklauso Sofijai Pšibiliauskienei, tačiau ir anos seseriškai bendradarbei, Marijai Lastauskienei, tenka lakios ir talentingos beletristės vardas ir garbė. Šalia kitų moterų realistių, kaip Žemaitė, Bitė, ji, buvusi Lazdynų Pelėda, užima garbingą vietą, visų pirma kaip viena iš realizmo tradicijų pirmatakių ir kūrėjų mūsų literatūroje. Ji didžia savo raštų dalim yra liaudies švietėja ir sąmonintoja. Jos kūrybai svetimas siauras nacionalizmas. Ji lygiu nuoširdumu atvaizdavo lietuvių, rusų ir lenkų darbo žmogaus vargus, reikšdama jam giles užuojautos ir simpatijos. Marija Lastauskienė rašytoja humanistė teikusi visa tai, kas pozityvu, progresyvu ir tauru.

BAUDŽIAUNINKĒS DUKTĒ

V. VALSIŅIENĒ

1.

—Pasikurt ugnelei
Aš šakas rīkau,—
Didesnei nedalīai
Ponā sutikau.

Rūsčiai jis pasakē,
Toldamas giria:
—Man atsiņsi savo
Dukrā vakare.

Grasē:—Neateis ji—
Šaukt neberekēs,—
Jai čia saulē leisis
Ir nebetekēs.—

Vai vargeli kietas,
Kas tave supras,
Kas surinks pralietas
Ašaras sūrias?

Nenuskaidrint kelio
Ašara tyli,—
Baudžiavos mergelēs
Jau tokia dalia.

Neisi, jis bejausmis
Nepasigailēs,—
Pats īvykdyt bausmē
Šimtākart galēs.—

Taip kalbējo kartā
Motina sena...
Sklido užu vartu
Vakaro daina.

Grižta šienpiovēliai
Piovē iš laukū,
Ryt keliaus jie vēlei
Baudžiavos taku.

Miškas ošia gaudžia
Viršūne žalia,—
Šienpiovēliu graudzios
Dainos ir dalia.

Anēs nepaguodžia
Motina sena,
Širdj gļosto žodžiais
Vakaro daina.

Mēlynaisiais toliais
Sklinda aidas jos
Apie tai, kad broļiai
Devyni atjos.

V. VALSIŅIENĒ

Paskandins nedalīai
Marijū gelmēsē
Ir praskaidrins keliā
Aušrine šviesa.

Dainā uždainuosi—
Ji tokia graudi,
Tartum verkiant uosj
Vējuje girdi.

Kažkam saulē teka,
Kažkam, tik ne mums,—
Piktas vargas šneka
Baudžiavos sūnums.

Rūmuose šunyčiai
Miega tarp šilku,—

Purvini trinyčiai
Baudžiavos vaikū.

Rūmuos puotā kelia
Ponas su svečiais,—
Baudžiaininkas kelias
Kruvinais pečiais.

Kieme gluosnis šnera
Laisve ir viltim...
—Pasēdēti gera,
Mama, su tavim.

Ponas tegul baras,
Nuoskaudū gana,
Teprasmenga dvaras,
Kančios, aimana.

Gyvenai ilgai tu
Skriaudžiama visū,
Ir veidai pagelto,
Akyse tamsu.

Ašarom nulaistei
Juodus arimus,
Juodo vargo skraistē
Dengē keliā mūs.

Vos dienelē švinta,
Skļaidosi rūkai,—
Rykščijū smūgius krintant,
Ašaras matai.

—Skundies kam, vaikeli,
Veltui kam dairais,—
Mums ne raso keliā
Barsto vakarais.

Čia nēra kam guostis,
Nēr savū namū,—
Vējas nepaglostys
Lapū genamū.

Tēvā užkankino
Budēliai pikti,
Kā atneš, nežinom,
Rytēdiena karti.

Brolis iš rekrūtų
Niekada negrįš,—
Nuolanki kad būtum
Tau sparnus suriš.

—Skriaudos prikamavo,
Jas visas menu,—
Niekas dukrai tavo
Nebisuriš sparnų.

Ten, kur akys veda
Eisiu aš, motut,
Kelias laisvę žada,
Gera laisvėj būt.

Lekia jaunas vėjas,
Skuba erdvėmis,
Upės kloniais liejas—
Aš gi su jomis.

Nendrės ten sužėlę
Linkčios, kaip sapne,
Upės gilumėlė
Užliūliuos mane.

Ten nejausiu vargo,
Skausmo žemės tos,
Bangos mano vardo
Niekam nekartos.

2

Pono nepaklausė,
Nepaklausė, ne,—
Kužda apsiblausus
Upė mėlyna.

Antele nekrykšti
Upėj mėlynoj,—
Užkapoti rykštėm
Anę lieps rytoj...

Toks vėlyvas laikas,
Lūšnoj neramu,—
Bėga, kaip paklaikus,
Anė iš namų.

Takas, sodas žalias
Ir naktis žalia,
Medžiai smenga, kelias
Rūko patale.

Tolumoj ir upė—
Ilsisi jinai,—
Gluosniais susisupę
Snaudžia vandenai.

Baugią mintį kelia
Ta naktis tyli,—
Suplazda antelė
Nendrėse baili.

Pajuda svyrūklio
Tviskanti šaka,—
Menas pakaruoklio
Negyva ranka.

Lauko ramunėlė
Ir naktis visa
Klostosi šešėliais
Ir gailia rasa.

Bėgti naktį tokią—
Veria šiurpuliai...
Kažkur paukštė suokia
Taip gailiai, gailiai.

—Ane,—kužda vėjas,—
Nepalik krantų,
Kas dainuos atėjęs,
Kai negrįši tu.

O pro gelmę tylią
Kas tave prišauks?
Bangos lylio-lylia
Nuliūliuos, nuplauks...

Tik staiga nukaista
Kloniai raudonai,—
Tviska viršum raisto
Kruvini sparnai.

Lyg perkūnas smogęs
Būt didžia galia,—
Likti be pastogės—
Kumečio dalia.

Supa lūšnas dūmai
Ir liepsna karti,—
šypsos dvaro rūmai,
Tartum užburti.

Aidas naktį skrodžia...
—Gal motulė, gal?...

Ne, tik klaikūs žodžiai
Šaukia ją atgal.

Jau čia pat skardena
Daug piktų balsų.
Vieną balsą mena
Anė iš visų.

—Žvelgk, kur gliuosniai
Gal dabar gailies? [želia,
Panorėjau kelią
Sau liepsnom nušviest.

Kad pažinčiau naktį
Liemenį, kasas,—
Pats liepiu padegti
Trobeles visas...

Žodžių nebegirdi,
Tik klaiki gaida.
Skausmas veria širdį,
Veržiasi rauda.

—Vai kodėl, motule,
Virst aš negaliu
Gegule ar žalio
Klonio upeliu?

Vai kodėl mažutės
Nepaskandinau?
Lengva būtų žūti,
Nei vergaut nūnai...

Girtas juokas pinas
Su aidais nakties,—
Akys melsvo lino
Pilnos nevilties.

Baudžiauninkai mato...
Sielvartui visų...
Veda ją prie ratų,
Riša už kasų.

Anės gelsvos kasos...
Liekniojo liemens
Pavaldėtų Anei
Nendrės prie vandens.

Žirgas, lyg pašėlęs,
Draskos atkakliai,
Linksta pievų gėlės,
Dunda vieškeliai.

Rausta ryto rاسos,
Kelio akmenai,—
Veidas. Gelsvos kasos...
Kruvini klanai...

Pievos, kelias ilgas—
Vis dar negana.
Linksta žemēn smilgos,
žemē kruvina.

O dirvonais liejas
šauksmas nevilties,
šauksmą neša vėjas
Į erdves nakties.

Žalias lapas šlama
Ant šakos žalias...
—Nebegrįšiu, mama,
Niekad atgalios.

3

Raistas viksvom želia...
Ten klaiku, baisu...
Metė ten mergelę
Už gelsvų kasų.

Bundančiais dirvonais
Vėju lėkt smagu,—
Grižo dvaro ponai
Ant greitų žirgų.

Rytas ėmė aušti,
Kaip rasa, švelnus,
Atsibudus paukštė
Pakelia sparnus.

Budina pasaulį
Rytmečio daina,—
Tiesiasi į saulę
Smilga kruvina.

Tik gimti arimai,
Akmens pakelės
Niekad nenurimo,
Rimti negalės.

Tik vargdienių akys
Ir širdis karšta

Daug tūnakt pasakė,
Prisieikė slapta.

Spaudės kietos kumštys
Nuostabia galia,—
Greit išeis jie grumtis
Su pikta dalia.

4

Ten, tarp raisto žalio,
Ūksmės gilyje,
Prie skurdaus berželio
Skleidės lelija.

Kas ją pasodino—
Šiandien nežinia,
Drebulės gaivino
Vėsuma švelnia.

Paukščiai čiulbuonėliai
Ilgas ir gailias
Baltai raisto gėlei
Suokė daineles.

Nulenkę jas vėjas,
Piktas ir žvarbus,—
Pro ledus švytėjo
žiedas įstabus.

Ir kai supo vėjas
Uosius pakelės,
Tartum aidas liejas
Iš baltos gėlės.

Tartum skausmo aidą
Vėjuje girdi,
Užkankintą veidą
Vis nešies širdy.

Nors baisi vieta ten,
Naktį nors klaiku,
Rinkosi vargdieniai
Paslapčiu taku.

Lankė klaikų raistą,
Skausmo vedami,
Kad širdis užkaistų
Keršto ugnimi.

Lelija žydėjo,
Jos keista daina
Vėjuje skambėjo,
Kad kentėt gana.

Mėlynaisiais toliais
Plaukė aidas jos
Apie tai, kad broliai
Devyni atjos,

Paskandins nedalią
Marių gelmėse
Ir nuskaidrins kelią
Aušrine šviesia.

—Baigės jūsų kančios,—
šaukė ji plačiai,—
Tieskitės nuo pančių,
Rankos ir pečiai!

ženkite iš pelkių,
Auš diena šviesi,
Vargo žmonės, kelkit,
Kelkite visi!

Jūs pralietas kraujas
žemėje nežus,—
Gims pasaulis naujas,
Laisvas gims žmogus!

5

Spaudės kietos kumštys
Nuostabia galia,
Ir išėjo grumtis
Su pikta dalia.

Krito pančiai klaikūs,
Nebeslėgs pečių,—
Eina vargo vaikas
Vieskeliu plačiu.

Iš rytų šalelės
Kėlėsi aušra,—
Spinduliuotas kelias
Ir daina tyra!

1944.

A. VIENUOLIO KŪRYBINIS KELIAS

KOSTAS KORSAKAS

Prieš keturiasdešimt metų *) buvo parašytas pirmasis A. Žukausko - Vienuolio beletristinis kūrinys — Kaukazo legenda "Amžinasis smuikininkas," — išspausdintas po metų "Vilniaus žiniuose" ir jau tada iš karto atkreipęs į pradedantį autorių J. Tumo - Vaižganto dėmesį. Šį kūrinį vėliau sekė kiti su Kaukazo tematika susiję A. Vienuolio kūriniai — "Prakeikti vienuoliai," Kaukazo gamtos ir žmonių aprašymai. Taigi, galima sakyti, kad A. Vienuolio literatūrinio darbo pradžia siejasi su didinguoju Kaukazu.

Kaukazo kalnai, jų prigimties nuostabus didingumas ir grožis, Kaukazo tautų garsi praeitis, ryžtingi, atkaklūs kalnų žmonės, visas tenykštis buitės spalvingumas ir nepaprastumas — ir bus sužadinę A. Vienuolyje jau iš mažens vaizduotojo galias. Kaukazas ir mūsų rašytoją bus paveikęs taip pat įkvėpiamai, kaip jis buvo paveikęs anksčiau didžiuosiuosius rusų rašytojus, jų tarpe net tokius genijus, kaip Puškiną ir Lermontovą.

Kaukazo vaizdai ilgiems laikams įeina į A. Vienuolio kūrybą, o per ją ir į mūsų literatūrą, į mūsų mokyklinių skaitymų knygas. Kas iš mūsų nesame skaitę A. Vienuolio Kaukazo legendų, jo gruzinų karo kelio aprašymų? Štai, jau keliasdešimt metų iš eilės šie Vienuolio kūriniai kartojami mūsų mokyklinėse chrestomatijose, kaip klasikiniai lietuvių beletristikos pavyzdžiai.

Tačiau išskelti pirmąjį kibirkštį iš to brangakmenio, kurį A. Vienuolis rado Kaukazo prigimtyje ir žmonėse, jam padėjo 1905 metų revoliucijos trenksmas, su ypatingu griausmingumu nuskambėjęs tada Stalino tėvynėje. Revoliucijos sąjudžio banga buvo tada pagavusi ir jaunąjį A. Vienuolį — Tbilisi vaistinės tarnautoją. Jis net buvo kuriam laikui patekęs į kalėjimą, kaip revoliucijos sąjudžio dalyvis, ir čia pradėjo rašyti savo žinomuosius

"Kalėjimo įspūdžius," išspausdintus žymiai vėliau. Čia, kalėjime, A. Vienuolis giliai pažino carinės santvarkos neteisybes, buržuazinio gyvenimo negeroves bei skriaudas apskritai. Tas kritinis požiūris tai stiprėdamas, tai silpnėdamas — vėliau eina per visą A. Vienuolio kūrybą, kaip ryški vedamoji gija. Autorius, aprašydamas savo išėjimą į laisvę, "Kalėjimo įspūdžiai" baigė šitokiu apibendrinimu: "Už kalėjimo vartų suderėjau vežėją.

Albinas Žukauskas (Vienuolis)

Važiuojant miesto gatvėmis ir žiūrint į turtinigas krautuves, į jų nutukusius savininkus ir šiaip zujančius piliečius, man darėsi nesmagu ir neįdomu dėl neteisybės, dėl tos sutvarkytos neteisybės, kurią prisidengė, vieni tunka, tarpia sau turtus, spaudžia, išnaudoja kitus, o kiti, dauguma, vergiškai jiems tarnauja, prakaituoja nuo ryto iki vakaro dėl duonos kėsnio ir taip prasmilksta visą gyvenimą; o tie nepaklusniųjų vergų, kurie, netekę kantrybės, pakelia balsą prieš tokią santvarką ir pareikalauja sau žmoniškesnio gyvenimo, sėdi pramuštomis galvomis kalėjimo rūsiuose, žvangina grandines katorgoj... tuo tarpu toji mažumos sutvarkyta neteisybė šimtmečius

*) Perredaguota ir pataisyta stenograma pranešimo, skaityto iškilmingame A. Žukausko - Vienuolio 65 metų amžiaus ir 40 metų literatūrinio darbo sukakties minėjime 1947 m. balandžio 11 d. LTSR Tarybinių Rašytojų Sąjungos Klube Vilniuje.

slėgė ir dar tebeslėgia didesnę žmonijos da-
lį...”

Nors A. Vienuolis vėliau savo raštuose specialiai ir neišplėtojo šitos čia taip ryškiai užsi-
mezgusios socialinės temos, nors jis ir netapo
nuosekliu socialistinės pasaulėžiūros rašytoju,
tačiau, kas A. Vienuolio kūryboje yra vertinga
ir iki šios dienos aktualu, kas joje išlieka atei-
čiai, tai kaip tik ir eina iš šio kapitalistinės
santvarkos netesingumo suvokimo, iš tos san-
tvarkos neigiamybių atskleidimo tiek gyvenime,
tiek pačiame buržuazinės epochos žmoguje.

Šis A. Vienuolio kūrybos daigas, prasišklei-
dęs tolimame nuo Lietuvos Kaukaze, dar stipriai
paveiktas ano meto rusų buities ir kultū-
ros, nes rašytojui teko ilgus metus gyventi
įvairiose Rusijos vietovėse, — šis kritinio re-
alizmo daigas, vėliau perkeltas į Lietuvos žemę,
išaugo čia dideliu šakotu kūrybos medžiu.

Per keturiasdešimt metų A. Vienuolis parašė
visą eilę kūrinių, įėjusių į mūsų literatūros
lobyną. Per tą laikotarpį A. Vienuolis buvo
ne tik produktingas rašytojas, davęs daugiau
kaip dešimtį savo raštų tomų, bet kaip įvairiašakis
rašytojas: jis ir vienas geriausių mūsų
mūsų novelistų, ir plataus masto apysakininkas
bei romanistas, ne tik buitinio, bet ir istorinio
žanro, jis ir puikus kelionių aprašinėtojas
bei vienas geriausių peizažistų mūsų literatūroje,
jis ir feljetonistas ir, pagaliau, dramaturgas.
Ir daugelio šių žanrų A. Vienuolis yra pirmaeilis
atstovas mūsų literatūroje. To viso akivaizdoje,
suprantama, neįmanoma nė iš dalies pateikti jo
kūrybos visų žanrų apžvalgą. Tenka pasitenkinti
pačiais bendraisiais kontūrais.

Pirmiausia reikia pažymėti A. Vienuolio
kūrybos pagrindinę kryptį. Koks jo kūrybos
pagrindas — į tai galima atsakyti trumpai ir
gana tiksliai. Tas pagrindas yra realizmas.
Mūsų literatūros, ypač beletristikos, raidoje A.
Vienuolis yra tęsėjas jos realistinės srovės,
kuriai pradžią davė V. Kudirka, Aišbė, Žemaitė,
Lazdynų Pelėda ir iš dalies J. Biliūnas.
Kaip šitie rašytojai, taip ir A. Vienuolis ima
konkrečiai aplinkinio gyvenimo medžiagą ir
vertina ją realisto akimis, ieško joje tokių
reiškinų, kurie jam atrodo tipingi, būdingi.
Visur, kur A. Vienuolis išsilaikė šitoje realis-
tinėje plotmėje, kur jis pajėgė užčiuopti tuos
pagrindinius, jo požiūriu, gyvenimo bruožus

ir juos vaizdingai perteikti skaitytojui, ten jis
yra stiprus, ten yra geriausi jo kūrybos pus-
lapiai. Gamtos meilė, subtilus jos reiškinių
pajautimas, giliai išgyventas, pajautas gam-
tos pulsavimas, įvairiopi spalvingi gamtos ele-
mentai, susilieję į menišką peisažą, eina per
visą A. Vienuolio kūrybą. Daugumos A. Vie-
nuolio novelių, apysakų herojų išgyvenimai
yra neatitraukiami susiję su gamta, A. Vie-
nuolio žmonės dažniausia veikia gamtos prie-
glostyje, yra nuteikiami jos tono, jos ritmo.
Net istoriniame A. Vienuolio romane “Kryž-
kelės,” kur vaizduojami Vytauto laikai, įvy-
kiai daugiausia plėtojasi senovinės Lietuvos
gamtos fone. Taigi galima sakyti, kad A. Vie-
nuolis lietuvių literatūroje vienas pajėgiausių
realistinės tradicijos tęsėjų jos raidoje.

Tačiau greta visų šių bruožių, apskritai bū-
dingų mūsų realizmui, A. Vienuolis žymiai
praturtino mūsų literatūrą, pastūmėdamas jos
tolimesniąją raidą visu žingsniu į priekį. Jis
praturtino mūsų literatūrą, įnešdamas jon ga-
lesnio psichologizmo, o taip pat gamtos vaiz-
davimą atnaujino niuansų ir spalvų šviežumu.
Keliamomis savo raštuose problemomis ir te-
momis A. Vienuolis žymiai praplėtė mūsų
realistinės krypties beletristiką ir apskritai
literatūrą. Ligi jo mūsų beletristikos temos
daugiausia sukosi ties kaimo buitimi ir kaimo
žmonių gyvenimu, ties jų rūpesčiais bei var-
gais. A. Vienuolis plačiai įvedė į mūsų lite-
ratūrą inteligentus, jų buities ir psichologijos
problemas. Kaip pavyzdį galima nurodyti kad
ir tokią A. Vienuolio bene pirmojo įvestą
į mūsų literatūrą naują temą, kuri anuo metu
buvo smarkiai autoriaus puolimų priežastis, bū-
tent — kunigo pašaukimo, kunigo buities
tema. Keliose savo novelėse A. Vienuolis pir-
masis pabandė atskleisti šios profesijos žmo-
nių gyvenimo ir širdies užslėptus kampučius.
Tuo būdu A. Vienuolis buvo pradininkas mū-
sų literatūroje temos, kurią vėliau lieti su di-
desniu ar mažesniu talentu ir drąsumu visa
eilė rašytojų ir kuri, galima sakyti, buvo mū-
sų literatūroje pilnutinai išbaigta tik V. My-
koliaičio-Putino romanu “Altorių šešėly.”

A. Vienuolio kūrybos tematika, ypač pir-
majame periode, daugiausia yra skirta darbo
inteligentijos žmonijai—gydytojui, vaistininkui,
studentui, valdininkų gyvenimą pavaizduoti.
A. Vienuolis ano meto beletristikoje buvo vie-
nas pirmiausių, palietęs šią sritį, tuo būdu

praplėsdamas mūsų literatūros herojaus psichiką.

Tačiau greta miesto ir inteligentijos gyvenimo temų, A. Vienuolis savo raštais lietė ir mūsų kaimo buitį bei tokias temas, kurios buvo jau ir prieš jį rašiusiųjų paliestos. Tik jas A. Vienuolis labiau pagilino, pajvairino, atvaizduodamas su didesniu psichologiniu meistriškumu. Šioje srityje A. Vienuolio buvo sukurta toks mūsų beletristikos šedevras, kaip "Paskenduolė." Šioje novelėje greta suvilytos kaimo merginos išgyvenimų pavaizdavimo, kurį autorius atlieka su dideliu pastabumu ir giliu jautrumu parodomi ir mūsų kaime anuo metu ir dar gerokai vėliau tebevyravę prietariai bei žemaičių irškos pažiūros į moterį, į motiną. Autorius su tikro realisto drąsa demaskuoja šias pažiūras ir savo herojės tragiška mirtimi pasmerkia nežmoniškus prietarus. Tačiau mūsų tarybinių skaitytojų požiūriu, ši A. Vienuolio novelė reikšminga ne vien šiuo pažvangu moraliniu atveju. Jeigu atydziai sekti novelės siužeto plėtojimąsi, tai kyla klausimas: ar būtų ištikęs Veroniką toks likimas, koks ją ištiko, jeigu ji būtų buvusi turtingo ūkininko vienturtė duktė? Ar būtų visos valdancios parapijos jėgos, pradedant grubiu, šiurkščiu klebonu, jos pačios tėvu, stūmę ją taip atkakliai į pražūtį, jeigu ji nebūtų buvusi tik vargšė samdinė mergaitė? Atrodo, kad Veronikos likimas nebūtų galimas turtingai ūkininkaitėi, patekusiai į panašią nelaimę. Štai, čia ir yra tos puikios A. Vienuolio novelės socialinė prasmė, atsiskleidžianti autoriaus duotuose objektuose gyvenimo vaizduose, ryškiai parodančiuose ne tik kapitalistinės epochos mūsų kaime prietaringumą, bet ir to prietaringumo klasinį pagrindą.

A. Vienuolis savo raštais išvėdė mūsų skaitytoją iš Lietuvos ribų, nukėlė daugelio savo novelių ir apybraižų veiksmą į Rusijos miestus, į Kaukazą, į Krimą, vėliau į Vakarų Europos kraštus ir tuo būdu nukreipė lietuvių skaitytojo dėmesį į platesnės apimties gyvenimą, į platesnių problemų ir interesų ratą. A. Vienuolio kūryboje, ypač jos pirmoje, prieškarinio periodo kūriniuose, randame daug medžiagos mūsų ano meto buržuazinei inteligentijai pažinti, jos būdai ir pažiūroms suprasti. Daugelis to periodo A. Vienuolio herojų, galima sakyti, yra čechoviško tipo žmonės, daugiausia menki žmoneliai, besisuką

savo smulkučių interesų rate ir nepajėgią nugaltėti prieš juos stovinčių kliūčių. Tai dažniausiai nevykėliai, užstai rutinos, tarnybos ar šeiminio gyvenimo nesklaidumų žmonės, svetimi savo liaudžiai, iš kurios jie yra kilę. Tiesa, autorius bando juos pervesti į gimtąsias vietas, gražinti į gamtos priglobstį ir tuo būdu pakelti jų ūpą, tuo keliu juos pakeisti, bet ne visuomet autoriui tai pasiseka padaryti. Taigi, A. Vienuoli galima laikyti mūsų literatūroje vienu svarbiausių buržuazinės inteligentijos dvasinio nuopolio vaizduotojų, socialinio jos degeneravimo vaizdavime sugavusio daugelį tos degeneracijos bruožų, kurie vėliau, buržuazinėje Lietuvoje, pasireiškė ir rado platų atspindį literatūroje. Ir šituo atveju A. Vienuoliui priklauso mūsų literatūroje pradininko vaidmuo.

Daugeliu atžvilgių A. Vienuoliui priklauso pradininko vaidmuo mūsų literatūroje ir pokarinės, jau buržuazinės Lietuvos gyvenimo temas iškeldiant. Jis paskiria keletą kūrinių žlungančių visuomenės sluoksnių atvaizdavimui. Savo "Vėžyje" A. Vienuolis davė ryškų degeneruojančios dvarininkijos, feodalizmo liekanų likvidavimo Lietuvoje vaizdą. Toje apysakoje randame meistrišką pavaizdavimą Put-Patarlekių giminės, kuri per šimtmečius degeneravo ir moraliskai ir fiziškai, ir kurios paskutinis palikuonis baigia savo dienas ėdamas vėžio ligos, o iš antros pusės čia atskleidžiama plati istorinė perspektyva ir sukurama savotiška naujai kylančio gyvenimo simbolika. Nors šioje apysakoje autoriui ir nepasisekė iki galo perprasti ir numatyti istorinių įvykių eigos, nors jis ir per daug didelę reikšmę suteikia buržuazinės žemės reformos pravedimui, kaip galutiniam socialinės kovos tarp liaudies ir dvarininkų išsprendimui, tačiau vis dėlto šis A. Vienuolio kūrinys yra reikšmingas ir savo užsimojimu, ir savo meniškumu ir savo idėine prasme.

Viena iš geriausių A. Vienuolio novelių "Inteligentų palata," tas grynai čechoviško tipo kūrinys, buvo skirta pavaizduoti carinės biurokratijos atstovus, kurie juos ištikusį didžiųjų istorinių įvykių paveikti net pamišo. Bepročių ligoninė, šioje novelėje autoriaus parodyta su giliu aplinkos pažinimu, iškyla prieš skaitytoją tartum simbolis visos buvusios santvarkos, daug juo primenančios pami-

šėlių namus, sugriautus ir nušluotus nuo gyvenimo paviršiaus karo ir revoliucijos įvykių.

A. Vienuolis akiliu realisto žvilgsniu patinka besikuriančią buržuazinę Lietuvą, pa-vaizduodamas jos gimimą savo romane "Prieš Dieną." Nors šiame romane nerandame pakankamo realistinio nuoseklumo, tačiau jau patys autoriaus aprašomi faktai verčia skaitytoją kritiškai žiūrėti į buržuazinės Lietuvos gyvenimo prieštaravimus bei negeroves. Nors autorius romano antroje dalyje ir sugestijonuoja skaitytoją ieškoti išeities iš gyvenimo negerovių religiniame misticizme, tačiau romane duodamas bendrasis besikuriančios buržuazinės Lietuvos gyvenimo fonas, drąsiai atskleidžiamas buržuazinės santvarkos ydos, atvirai apnuoginamos šaknys tų daigų, kurie gresia vėliau išaugti į ištisą degeneracijos sistemą, atperka romano "Prieš Dieną" netobulumus bei klaidas. Vyriausias romano herojus Gerulavičius, tas smulkus savo prigimtimi, bet platus savo veikla sukčius, aferistas, liaudies išnaudotojas, nors ir išėjęs iš jos pačios tarpo, romane veikia tik vieno valsciaus ribose, įgija tipinio pobūdžio, vėliau išaugdamas į visos Lietuvos masto buržuazinį veikėją, sėdėjusį jau nebe valsciaus sekretoriaus, o ministerių ir departamento direktorių kedėje. A. Vienuolis savo romane "Prieš Dieną" davė tiek daug kritiškų buržuazinės Lietuvos vaizdų ir tai padarė taip anksti (romanas "Prieš Dieną" buvo parašytas 1923—24 metais ir išspausdintas 1925 metais), kad šį romaną reikia priskaityti prie stipriausių tos kritinės krypties mūsų literatūroje veikalų, kuriuose buvo atskleistos buržuazinės Lietuvos kūrmosi negerovės ir išreikštas nusivylimas buržuazine santvarka. A. Vienuolio "Prieš Dieną" galima statyti greta Maironio satyrų apie "nepriklausomą" Lietuvą. Nežiūrint to, kad A. Vienuolis dar tikėjo, kad neigiamieji buržuazinio gyvenimo reiškiniai, kuriuos jis pirmas savo romane iškėlė, yra galimi tik "prieš dieną" ir kad jie išnyksią išaušus, su saulės šviesa, atseit, pilnutinai susiformavus buržuazinei santvarkai.

A. Vienuolio romanas "Prieš Dieną" padarė pradžią kritinio realizmo srovei, kuri vėliau taip ryškiai pasireiškė mūsų naujojoje literatūroje, ypač po 1930 metų duodamas visą eilę reikšmingų kūrinių: Grušo "Karjeristą," Tilvyčio "Dičių," Cvirkos "Žemė Mai-

tintoja," Venclovos "Draugystę," Putino-Mykoliaičio "Krizę," Marcinkevičiaus "Nemunas Patvino" ir kt. Šitie rašytojai minėtuose veikaluose ryškiai atskleidė buržuazinės santvarkos prieštaravimus, nuolat stiprėjančią klasių kovą, besaikį liaudies išnaudojimą, visas tas visuomeninės raidos tendencijas, kurios jau taip anksti buvo iškeltos ir nubrėžtos A. Vienuolio romane. Jie savo veikalais įtikinamai parodė, kad toji diena, kurios tikėjosi A. Vienuolis, neišaušo, kad priešdieniai vis labiau virto išvakarėmis ir net juoda fašizmo naktimi.

Reikia pažymėti, kad buržuazinės Lietuvos metu A. Vienuoliui ne visados pasisekė išsilaikyti deramoje realizmo aukštumoje. Valdanciojo režimo sąlygos kai kuriems mūsų rašytojams, tame tarpe ir A. Vienuoliui užstelbė realistinio žvilgio aršumą. Realistinis gyvenimo vaizdavimas buržuazinėje Lietuvoje nebuvo populiarus ir pageidaujamas dalykas ir tik einant prieš srovę, prieš valdantįjį režimą, buvo galima išlikti realistu. Po pirmųjų realistinių buržuazinės Lietuvos gyvenimo vaizdų, po kritiško jos buities ir žmonių vaizdavimo, A. Vienuolis vėliau nusileidžia į sentimentalizmą, net į misticizmą, ir nukrypsta nuo aktualių gyvenimo temų į istoriją. Jeigu savo istoriniame romane "Kryžkelės" A. Vienuolis dar pasireiškia kaip realistas, pirmas mūsų literatūroje nupiešdamas Vytautą rūsčių ir valingų feodalinį valdovą, tai sentimentalinis, jaunuomenei skirtas romanas "Viešnia iš šiaurės" ir net okultizmu persunktas romanas "Ministeris" rodo A. Vienuolį atitolus nuo realizmo tradicijų, būdingų geriausiems jo kūriniams, visai jo kūrybos realistinei linkmei.

Šitie nukrypimai nuo realizmo bendrajame A. Vienuolio kūrybos fone yra smunkančios buržuazinės santvarkos žymės.

Tik su tarybinės santvarkos pergale prasideda ir A. Vienuolio, kaip realisto, atgijimas. Jo kūrybinės galios vėl suklestėjo, vėl atskleidė geriausieji jo kūrybos polėmiai. Rašytojas šiandien vėl gali imti vaizduoti gyvenimą taip, kaip jis jį mato. Dar daugiau. Jis dabar gal atskleisti pačią gyvenimo reiškinį esmę, jo pagrindinius bruožus, parodyti vaizduojamos aplinkos klasinį pagrindą, iškelti tikrąsias žmonių poelgių priežastis. Ryškų A.

(Tąsa ant 33 pusl.)

HEROJŲ ŽEMĖJE

Šalie gimtoji, tėvynė herojų!
 Saulėta varpa tavo vasarųjų,
 Paprastas žiedas tavo bijūnų
 Gražiau man spindi už aukso karūną.
 Tavo pasėlių bręstančiam grūde
 Iš žemės kelias amžiai nubudę,
 Unksmė žalioji tavo beržynų
 Ne vieną rūsčią paslaptį žino.
 Nors daugel metų chanai totorių
 Sūnus tavuosius korė ir smaugė,
 Į tavo veidą spiaudė įžuliai
 Ir vertė lenktis Batyjaus krivulei,
 Nors tavo aruodan riteriai brovės,
 Nešė tau juodą kryžių vergovės,—
 Bet vargo žmonės, darbštūs artojai
 Tave apgynė kovoj šventojoj;
 Išvijo prūsą, parklupdė švedą,
 Tik užsitraukė naują sau bėdą:
 Tave aplaistė mariomis kraujo,
 Jie derlių pylė į ponų jaują;
 Motiną žemę tironai užpuolė,—
 Ir augo, augo rūmai turtuolių,
 O jūs turėjot, bėdžiai molėti,
 Dirvon dykūnų prakaitą lieti!...
 Bet viltys degė, viltys negeso,
 Jos keršto dienai grūdino drąsą,
 Ir vasarėjai gūdžiai siūravo:
 "Nenorim ponams brandinti javo!"
 Tuomet pasaulin žmogus atėjo
 Ir tarė: "Drebėkit pilys engėjų!
 Mes šiandien rašom, dalgiu ir dalba:
 Tas, kas nedirba, tas ir nevalgo!"
 Pakilo bangos gyvojo tvano,
 Nušlavė laužą pasaulio seno;
 Ten, kur niuksojo aras tirono,
 Sušvito laisvės žvaigždė raudona!
 Ir nors nutilo, nors jau sustingo
 Žmogaus Galiūno širdis audringa,—
 Bet kas nutildys Genijaus dvasią?
 Stalinas didis jo darbą tęsia!
 Lenino tiesą giliai suprastę,
 Gretom plieninėm petys į petį,
 Penkmečių žingsniais pirmyn mes
 žengiam,
 Į ateitį lekiame plačiom padangėm.
 Kur blykčiojo vakar patrankų ugnys,
 Kur mirtį slėpė aklos bedugnės,
 Ten mūsų miestų pašvaistės žiba,
 Ten dundančių tiltų skliautai pakibo.

Tėvynė mano! Žodžiu ir kūju
 Mes kalame laimę vaikų tavųjų.
 Nereik mums stebuklų mėlyno rojaus!
 Darbuos ir žygiuos žemės herojaus,
 Žaizdre liepsnotam, pasėlio grūde
 Pergalė mūsų ir jėgos glūdi!

A. Churginas.

Ne Pūgos Šėlo

Ne pūgos šėlo nykia speigo naktį,
 Ne vėjai giriomis pradėjo gaust,—
 Didžiu kerštu širdis pradėjo degti—
 Vergijos prislėgta širdis žmogaus.

Jie rinkosi ir vieškeliais ir plentais—
 Nesustabdyti išėjusios audros—
 Kas sutrunijo, tegul lūžta, krenta,
 Nesiūlo žemei laimės netikros.

Vardan tiesos jie priespaudą sugriovė,
 Gyvenimui išėjo pasiryžt,—
 Juos vedė Leninas į žūtbutinę kovą,
 Pakilt, laimėt tiktai atgal sugrįžt.

Tą žemę, kurią prakaitu nulaistė,
 Tie rūmai pastatyti per aukas,—
 Tai viskas jūsų, imkite sau laisvę
 Į priespaudos užgrūdintas rankas.

Lygybę, tiesą skelbė žodžiai šitie,
 Nebevergauk, nuo šiolei lik žmogum.
 Širdies krauju jie amžiaus įrašyti.
 Po laisvu mano tėviškės dangum.

Tiktai į darbą, atstatykim miestus,
 Ir fabrikus prikelkim nebylius,—
 Didžiosios Spalių Pergalės nušviestus
 Į ateitį išgrįskime kelius.

Nešauksim tų, kurie šalia palieka,
 Žiedams nereikia žemės negyvos,—
 Savosios laimės nebeduosim niekam,
 Toks mūsų noras, noras Lietuvos.

V. Valsiūnienė.

Butkų Juzei

Pasibaigė tavo gyvenimo kelias.
Nutilo tavasis žemaitiškas žodis.
O tavo žemaičiai gyvenimui kelias,
Kurs kelią į ateitį rodyt.

Ir piemeniu mitęs, ir badą kentėjęs,
Kasės anglis ir dirbęs batus
Ėjai per gyvenimą tartum arėjas
Ateičiai ruošdamas laukus.

Tu vargo trobelėse žiebdavai viltį,
Gyventi ugnelę žemaičiam nešei.
To mokei kaip reikia prieš ponus sukilti
Užguitam trobelių krašte.

Nuo kopų lig Mėsčio ir Šatrijos šlaitų,
Nuo Ronžės ir Minijos lig pat Ventos
Kovota čia tavo, prieš srovę čia eita,
Sulaukta naujos Lietuvos.

Mylėjai tu brangią žemaitišką žemę
Ir ujamą ponų tos žemės artoją.
Paminklais tebus tau išlaisvinti žmonės,
Paminklais—ta žemė laisvoji.

Jonas Šimkus.

* * *

Juozas Butkus (Butkų Juzė)

Švyturys

Daug šimtmečių Palangos jūros vilnys šėlo, užė,
Suduždamas ant smilčių, kopų, akmenų.
Jos žinią atnešė, kad mirė Butkų Juzė—
Žemaičių žemės vienas iš sūnų.

Ant atviro ir drėgno jūros kranto,
Prie Minijos, tarp Trumpos ir žvelsos,
Jis gimė, augo, mokėsi ir brendo,
Su liaudimi ieškojo darbo ir šviesos.

Jis kilęs iš pastogės dūminės, šiaudinės,
Su molio krosnim, svyrančiu stalu!
Gyvenimas jo—didelės grumtynės,
Grumtynės švyturio su juodu prietarų melu.

Apšviesti liaudį jį mintis kankino;
Jis buvo atkaklus, ryžtingas ir drąsus.
Jis perėjo Europą, perplaukė Atlanto vande-
Deja—ten nesurado jis tiesos. [nyną,

Kada draugai gal būt šeimos tyloj lindėjo
Prie minkštos lovos, užkandžio gardaus;
Gyvenimą jis savo visą prabudėjo
Sargyboje žemaičių kranto išdidaus.

O jūros vilnys šnera, ošia, gaudžia
Ir sėda ašarom sūriom smėlin;
Jis pašventė gyvenimą žemaičių liaudžiai
Ir atgulė po numylėta žemele.

Ryškėja kontūrai gyvenimo teisingo ir gražes-
Retėja to gyvenimo kovotojų būrys. [nio,
Nors mestavęs šią vasarą prie jūros neberasim--
Tu šviesi liaudies atmintį, kaip jūroj švyturys.

Teofilis Tilvytis.

*Eilėraštis paskaitytas prie Butkų Juzės kapo
Telšiuose.

A. Vienuolio Kūrybinis Kelias

(Tąsa nuo 31 pusl.)

Vienuolio realizmo atgijimo pavyzdį matome
jo puikioje novelėje "Išduktėrė," kuri gali būti
pastatyta šalia geriausių jo beletristikos kū-
rinių, kuri rodo rašytojo talento pakilimą. Rei-
kia tikėtis, kad tarybinės sanvarkos sąlygomis
A. Vienuolio kūryboje ilgai dar neišsėks šis
naujai prasiveržusio realimo šaltinis, kuris
teikia jo būsimiems kūriniams trykštančią me-
ninę gyvybę ir gilų idėjinį turinį.

MOKSLINĖ KNYGA TARYBŲ LIETUVOJE

D. KAZAKEVIČIUS

Lietuviškosios knygos 400 metų jubiliejus sutapo su mažu, bet savaip reikšmingu Lietuvos TSR Valstybinės Enciklopedijos, žodynų ir Mokslo Literatūros Leidyklos jubiliejum.

“Pirmoji Lietuviška Knyga” — M. Mažvydo “Catechismusa prasty szadei” padidinta reprodukcija su komentarais bei paaiškinimais — Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto paruošta ir Mokslinės Leidyklos su meile, atsidavimu ir dideliu skoniu išleista, yra kartu Leidyklos šimtas leidinys.

Ši šimtoji Mokslinės Literatūros Leidyklos knyga yra verta atskiro aprašymo. Šiuo atveju užtenka paminėti, jog tokio *bibliofilinio leidinio Lietuvoje dar nėra buvę*. Dailininko Mečislovo Bulakos padaryti viršeliai, antraštiniai lapai bei iliustracijos; fotografuotinė senobinio teksto reprodukcija; docento Jono Kruopo įžanga ir paaiškinimai; puikus poligrafinių kolektyvo darbas; pergamentinis popieris — visa tai sudaro darnią visumą, kuri galima didžiulotis.

Smetoninėje Lietuvoje mokslinė knyga merdėjo. Mokslinė knyga buvo ne tik nepelninga. Ji savo ir politiniu požiūriu nepageidaujama.

Tiktai kai Lietuva tapo tarybinė, mokslinių knygų leidimui, kaip kad mokslo ir kultūros plėtoje apskritai paėmus, atsivėrė naujos perspektyvos. Buvo sukurta Mokslo Literatūros Leidykla — leidykla, kurios buržuazinė Lietuva nenorėjo ir neįstengė organizuoti per 22 savo gyvavimo metus.

Leidyklos darbas, kuris buvo vokiškosios okupacijos sutrukdintas, buvo atnaujintas ką tik Kauną atvadavus. Iš karto leidykla įsikūrė universiteto rūmuose, o 1946 metais jai buvo perduoti prašmatnūs buvę liaudininkų lyderio šleževičiaus namai.

Leidyklos poligrafijos bazę sudarė Kauno spaustuvės, pirmoje eilėje “Varpas” ir “Spindulys.” Tai įgalino leidyklą išvystyti tokią veiklą, apie kurią anksčiau Lietuvoje tegalima buvo svajoti. Būdinga yra tai, kad leidykla iš metų į metus didina išleidžiamų knygų kiekį, aprėpia vis naujas mokslo šakas, gerina savo leidinių kokybę.

Jei paskutiniiais kariniais — 1945 metais,

leidyklos tebuvo išleista 11 veikalų, tai 1946 m. jau išėjo 25 knygos, o šiais metais turės pasirodyti apie 70 leidinių, tai yra aštuonius kart daugiau, negu 1945 metais.

Ką mes išleidžiame? Išleistųjų knygų tarpe mes randame kapitalinius mūsų mokslininkų darbus, tokius kaip Lietuvos TSR Mokslo Akademijos prezidento prof. d-ro J. Matulio “Koloidų chemija” (575 psl.), prof. d-ro P. Slavėno “Saulės sistema” (448 psl.), prof. d-ro J. Krikščiūno “Bitininkystė” (574 psl.), prof. d-ro L. Gutmano “Nervų ligos” (415 psl.), doc. St. Mastausio “Taikomoji zoologija” (800 psl.) ir kt.

Esama originalių ir verstinių vadovėlių aukštajai mokyklai, kaip pav. akad. prof. d-ro V. Lašo “Endokrininės liaukos,” prof. Janickio “Įvadas į fizinę ir koloidų chemiją” (59 psl.), inž. V. Moškio “Kaip mašinos veikia ir kaip jos tvarkomos,” prof. d-ro J. Indriūno “Pluoštinės medžiagos” ir kt.

Atskirą vietą užima aukštųjų mokslo ir mokytojų įstaigų — Mokslo Akademijos bei josios institutų, Vilniaus, Kauno Universitetų — darbai, Knygų Rūmų, metraščių ir panašūs leidiniai. Jų tarpe atskirai pažymėtinas fundamentalinis kalbos žodynas, leidžiamas Mokslo Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto (Vadovas prof. Balčikonis). Tai daugiatomis veikalas, amžiams kaupias mūsų gimtojo žodžio lobius.

Keturiasdešimt nuošimčių visų Mokslinės Leidyklos išleistų knygų sudaro mokslo populiarizacija. Šios knygos, leidžiamos 10 tūkstančių egzempliorių tiražais ir įžymiausių mokslininkų — populiarizatorių parašytos, pasakojamos plačiausiems skaitytojų sluoksniams prieinama ir patrauklia kalba apie pasaulio ir gyvybės atsiradimą ir raidą, apie žemės ir dangaus reiškinius ir kūnus, apie žemynų ir okeanų gyvius ir augalus, apie tai, kaip žmogus, apsišarvavęs marksizmo mokslu ir pastatęs socializmą, tampa milžinu, pajungia gamtos gaivalus, darosi iš aklų visuomenės pajėgų žaisliuko, tos visuomenės tvarkytoju ir valdovu. Tai pati knygų serija pasakoja apie mokslo didvyrius ir kankinius, novatorius ir išra-

dėjus — Koperniką ir Giordano Bruno, Galilejų ir Keplerį, Gutenbergą ir Fiodorovą, Darwiną ir Mečnikovą, Mendelejevą ir Mariją Curie, Timiriazevą ir Mičiurina, apie visus tuos, kurie atkakloje kovoje su bažnyčia ir pasaulietiška reakcija kalė žmonijai mokslinio visatos pažinimo ginklą.

Šios knygos yra godžiai skaitomos dešimčių tūkstančių žmonių. Iš visų Lietuvos kampų ateina į leidyklą skaitytojų laišukai ir užklauskimai su prašymais parūpinti tą ar kitą knygą, paaiškinti tą ar kitą dalyką.

Suprantama, kad nieko tokio nebuvo ir negalėjo būti smetoniniais laikais. Pažiūrėję, sakysime, 1939 m. bibliografinis žinias, terasime du vertus mokslo populiarizacijos knygų pavadinimus, ir jų tiražas neviršijo 3,200 egz. Jei nekalbėti apie vieną kitą brošiūrėlę, iš žemės ūkio srities, masiniu tiražu tegalėjo išeiti tokios, atsiprašančios, "mokslinės knygos," kaip kad dvarininkiškų žemės ūkio Rūmų leistas "Ūkininko advokatas."

1948 metais mokslo bei mokslo populiarizacijos knygų leidimo srityje bus atliktas didžiulis darbas. Greta kelių dešimčių knygų, skirtingų gamtos mokslų ir technikos populiarizavimui, maždaug penkiasdešimties Draugijos mokslinėms ir visuomeninėms žinioms skleisti brošiūrų, penkiolikos techninio minimumo vadovėlių ir panašių, turi pasirodyti Mokslo Akademijos, Kauno ir Vilniaus Universitetų darbų rinkiniai, keturi, mūsų visuomenės seniai laukiami, lietuvių kalbos žodynai ir eilė kapitalinių veikalų iš įvairių mokslo šakų bei aukštųjų mokyklai vadovėlių. Tame tarpe paminėtini: Michelsono Fizikos vertimas, akad. Bieliuko redaguoti Mortono "Fizinės Geografijos Pagrindai," prof. Juškovo "Valstybės ir teisės istorija," Timiriazovo "Darvinas ir jo mokslas," Zavarzino "Histologijos Kursas," prof. Abraičio redaguotas ir kita. Iš originalių dalykų išeis akad. Matulio "Fizinės chemijos praktikos darbai," prof. Ivanausko "Lietuvos paukščiai," doc. Brundzos "Žemės ūkio mikrobiologija," prof. dr. K. Vasiliausko "Medžiagų atsparumas," prof. Jodelės "Statybinės medžiagos," prof. d-ro Kupčinsko "Plaučių džiova," doc. Giršavičiaus "Gyvulių veisimas," prof. Nainio "Pieno ūkis," doc. Baginskio "LTSR dirvų tręšimas," doc. Jurgučio "Osteologija" ir kiti. Viso labo ateinančiais metais turi būti išleista mokslinės literatūros iki pus-

antro šimto pavadinimų, kurių bendra apimtis siekia apie 1,500 sp. lankų, pusės milijono egzempliorių tiražo.

Kitais žodžiais tariant, 1948 metais Tarybų Lietuvoje kas antrą darbo dieną išeis po mokslinę knygą, neįskaitant politinių — visuomeninių mokslo knygų.

Tai, kas dar tik prieš dešimtį metų masinio geriausiosios mūsų žmonės, kaip brangi, bet tolima ir neįvykdoma svajonė, tapo realybe, virto kūnu tarybinėje Lietuvoje.

Visa Lietuva

Teka saulė už Vilniaus miškų, ežerų,
O saulėlydis Neringos kopomis slenka.
Rytmetinių aušrų, vakarinių žarų
Ir dienvidžio saulės mūs žemei užtenka.

Abejojančių sielvartus nakčiai palikime!
Šiandien kyla į tekančią saulę galva.
Su atbūdančiais tikime, tikime, tikime!
Žengs tarybų keliu sujungta Lietuva,
Visa Lietuva!

Kai pavasario paukščiai padangėm parskeis
Ir artojui parneš vėl darbymečio žinią,
Skaidriabangėm srovėm atdarysim duris,
Atgaivint, išgarsint išvaduotą tėvynę.

To darbymečio laukius kvieslius pasitikime.
Iš pietų ir žemių šaukia žemė sava.
Jo laimėjimu tikime, tikime, tikime:
Suklestės mūs naujai sujungta Lietuva,
Visa Lietuva!

Mūsų žemė ir jūra ir aukštas dangus
Rytmetinėj aušroj tyru gintaru gėri.
Mes apsėsim pavasario sėkla laukus
Ir suimsime lauktąjį rudensio gėrį.

Tų derlingųjų plotų erdvę nepakrikime!
Mūs tauta bus per amžius gyva ir laisva.
Savo žygiu mes tikime, tikime, tikime:
Žengs į šviesų rytojų nauja Lietuva.—

Visa Lietuva!

V. Mykolaitis-Putinas.

PIRMOJI AMERIKOS LIETUVIŲ KNYGA

Dr. A. PETRIKA

Praėjusieji metai buvo lietuvių kultūrinio gyvenimo jubiliejiniai metai, nes sukako 400 metų nuo pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo. Toji knyga tai buvo Mažosios Lietuvos liuteronų pastoriaus Martyno Mažvydo parašytas elementorius "Katekizmo prasti žodžiai." Tas jubiliejus buvo deramai atžymėtas ir mūsų amerikiečių spaudoje. Rojus Mizara "Šviesos" Nr. 1 davė tuo klausimu išsamių straipsnių, kuriame nušvietė bendrą lietuvių spaudos genezę ir raidą.

Ryšium su kalbamais jubiliejiniais metais svarbu prisiminti bei išsiaiškinti ir lietuviškos knygos atsiradimą Jungtinėse Amerikos Valstijose. Klausimas — kokia buvo šio krašto lietuvių pirmoji knyga, kas ją parašė, kas ir kur ją išleido, etc.? Amerikos lietuvių kultūrinio gyvenimo nagrinėtojai, t. v. "istorikai," mums visaip tos knygos atsiradimą aiškina. Kalba apie ją kun. Jonas Žilius (Žilinskas), kun. Antanas Milukas, dr. Jonas Šliupas ir kiti lietuvių išeivijos veteranai. Tačiau išrodo, kad jie buvo apie ją tik *girdėję*, kad jie jos suvis *nematė*, nes nei jos paduodama antraštė, nei išleidimo data neatitinka tikrovę.

Prof. Vaclovas Biržiška žurnalukyje "Žingsniai" (1947 m. gruodžio mėn.) bene tik tiksliausiai pirmąją Amerikos lietuvių knygą apibūdina, nes seniai, dar prieš pastarąjį karą, jam pavyko Lietuvoje surasti vieną tos knygos egzempliorių, kurį regimai, kas nors iš Amerikos ten buvo nusiuntęs. Tai esąs Mykolo Tvarausko parašytas *žodynas*, kurį jisai pats šamokine (Pa.) išleido. Knyga skaitytojui atsirekomenduoja sekamai:

"Tlumochius arba Slownikas Angielckaj-

Lietuwyszkas ir Lietuwyszka-Angielckas del grejto ir langwo iszmokimo sznekos angielckos. Su uwogomis ir apraszimu kožno žodžio kaip rejck isztart sudetas per Mikola Twarauca (izdawymas pyrmas) Shamokin 1875 Kasztu ir Spaustuwe Mikola Twarauca."

Knygutė turi 165 puslapius, formatas 18X15 centimetrų. Pilnai užbaigto žodyno pradžioje įdėta ir "eilėraščių": "Asz pyrmas atėjau pas jus Tlumoczdamas angielckus žodžius."

Savo žodyną Tvarauskas, išrodo, buvo numatęs išleisti 1874 metais, buvo paskelbęs jam net prenumeratą. Knygos "Prakalboj" autorius sako:

"Piarejusi miata norejau izduoti ta knigiala, abznajminau nekurius ape izdawyma, ir no kielu asabu jau po abznajmynmui ap-lajkiau pynegus, ale turejau užsylaikitie su izdawymu, nes daugiul piariszkadu turejau... už piartraukima czeso... turesyte gieresni slownika, ba dydesnys ir priklodesnys ira, ne kaip tas ka piarnej but iszejaz isz mano drukarnios."

Ši Tvarausko knyga yra didelė retenybė ir kartu brangenybė lietuvių bibliografijai. Gaila, kad kilęs spautuvėje gaisras veik visą jos laidą sunaikino; išliko vos keletas egzempliorių. Gal pas senesniosios kartos Pennsylvanijos angliakasių būtų ir galima užtikti vieną, kitą užsilikusią? Kalbamojo leidinio savininkas, jeigu tokis kur rastųsi, didžiai pasitar-nautų Amerikos lietuvių kultūros istorijai, sutikdamas ją įteikti mūsų visuomeninėm įstaigom! Šaoningesnieji knygos gerbėjai turėtų atsidėję jos paieškoti. Tai būtų labai dėkingas darbas!